

13. Mütercimi Meçhûl Bir Cevâhir-nâme Risâlesi¹**Sibel MURAD²****APA:** Murad, S. (2024). Mütercimi Meçhûl Bir Cevâhir-nâme Risâlesi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 238-261. **DOI:** <https://zenodo.org/record/13823403>**Öz**

Değerli, yarı değerli ve değersiz taşları konu edinen cevâhir ilmiyle ilgili eserlerin müstakil olarak hazırlanmalarından önce cevherler hakkındaki ilk bilgilere doğa bilimleriyle ilgili eserlerde rastlanmıştır. Müstakil olarak yazılan cevher-nâmeler yazıldıkları diller dışında farklı dillere tercüme edilmişlerdir. Değerli taşların ele alındığı bu eserlere her zaman diliminde ve kültürde rağbet olmuş; zenginliğin, ihtişamın ve dolayısıyla kudret ve iktidarın simgesi olarak görülen kıymetli taşlardan bahseden cevher-nâmeler özellikle hükümdarlar için önem arz etmiştir. Türk edebiyatında gerek telif gerekse tercüme edilen birçok örneği bulunan cevher-nâmelerin bu yazımızda bahsedeceğimiz gibi müellifi ve mütercimleri belli olmayan örnekleri de mevcuttur. Çalışmamızda ele alacağımız eserin mütercimi, Tûsî'nin Farsça cevher-nâmesinden kısaltarak Türkçeye tercüme ettiği eserinde başka tabiplerden de alıntılar yapmış, Kazvî'nin *Acâyibü'l-Mahlûkât*'ından da tercümesine bazı taşların özellikleriyle ilgili bilgiler ilave etmiştir. Böylece tercüme geleneğimizde sıklıkla görüldüğü üzere mütercim, tercüme faaliyetinin ötesine geçerek eserine telif-tercüme özelliği kazandırmıştır. Toplam 19 cevherin ele alındığı eserde cevherlerin anlatıldığı bölümler, düzenli olmamakla beraber, "hâssiyyet, tekmîl, tezyîl" alt başlıklarına ayrılmıştır. Eserin dili Klasik Osmanlı Türkçesidir. Eserde bazı sözcüklerin Anadolu ağızlarındaki biçimlerine de rastlanmaktadır. Bu çalışmada, mütercimi belli olmayan bu cevher-nâmenin muhtevası hakkında bilgi verilecek, metnin dil ve yazım özelliklerine değinilerek bu meçhul cevher-nâmenin çeviri yazılı metni sunulacaktır. Böylelikle hacmen küçük olsa da bir cevher-nâme örneği daha dil ve edebiyat tarihimize içerisinde yerini alacaktır.

Anahtar kelimeler: Risâle-i Cevâhir-nâme, cevher-nâme, cevher, değerli taşlar, kıymetli taşlar.

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.**Finansman:** Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.**Telif Hakkı & Lisans:** Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.**Kaynak:** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.**Benzerlik Raporu:** Alındı – Ithenticate, Oran: %2**Etik Şikâyeti:** editor@rumelide.com**Makale Türü:** Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 18.07.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13823403>**Hakem Değerlendirmesi:** İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Doç. Dr., Amasya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Amasya University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature (Amasya, Türkiye), sibel.murad@amasya.edu.tr, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0003-0175-7702>, **ROR ID:** <https://ror.org/oosbxoy13>, **ISNI:** [0000 0004 0386 6723](https://orcid.org/0000-0004-0386-6723), **Crossref Funder ID:** [100010724](https://orcid.org/100010724)

A Cevâhir-nâme Book with an Unknown Translator³

Abstract

Before the independent preparation of works on the science of gemstones, which were about precious, semi-precious and worthless stones, the first information about ores was found in works related to natural sciences. Cevher-names written independently have been translated into different languages other than the languages in which they were written. These works, which feature precious stones, have been in demand in every time period and culture; cevher-names that mention precious stones, which are seen as symbols of wealth, magnificence, and therefore power and power, were especially important for the rulers. There are many examples of cevher-names, both copyrighted and translated, in Turkish literature, as can be seen in the example we will talk about in this article, there are also examples whose author/translator is unknown. The translator of the work we will discuss in our study made quotations from other medical scholars in his work, which he translated into Turkish by abbreviating Tûsî's Persian cevher-name, and added information about the properties of some stones to his translation from Qazvîni's Acâyibü'l-Mahlûkât. Thus, as is often seen in our translation tradition, the translator went beyond the translation activity and gave his work the feature of copyright translation. In the work where a total of 19 gems are discussed, the chapters in which the gems are described are divided into subheadings of "hâssiyyet/quality, tekmîl/completeness, tezyîl/addition", although not in a regular manner. Although the language of the work shows the characteristics of Classical Ottoman Turkish, the forms of some words in Anatolian dialects are also encountered. In our study, information will be given about the content of this cevher-name, whose author/translator is unknown, and the translated text of this unknown cevher-name will be presented by touching on the language and spelling features of the text. Thus, even though it is small in terms of the number of pages, another example of cevher-names will take its place in our history of language and literature.

Keywords: Risâle-i Cevâhir-nâme, cevher-name, ore book, ore, precious stones.

³ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received – iThenticate, Rate: 2%

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, Article Registration Date: 18.07.2024-Acceptance Date: 20.09.2024-Publication Date: 21.09.2024; DOI: <https://zenodo.org/record/13823403> **Peer Review:** Two External Referees / Double Blind

Giriş

Cevher-nâmeler, “ilm-i cevâhir” olarak adlandırılan ve çoğunlukla doğada hazır bulunan cevherleri konu alan eserlerdir. Çağlar boyunca çeşitli özellikleri sebebiyle kullanılan cevherler, kıymetlerine ve faydalarına göre değerli, yarı değerli, değersiz olarak sınıflandırılmıştır. Özellikle kıymetleri bakımından günümüzde de olduğu gibi elmas, zümrüt, inci, yakut gibi değerli cevherlere sahip olmak bilhassa hükümdarlar için bir güç simgesi olmuştur. Kıymetlerinin yanında parıltılı, ihtişamlı görünümleri sebebiyle de herkesin sahip olmak istediği nesnelere olarak görülmüşlerdir. Bazen süs ve ziynet eşyası, bazen de iktidarın ve zenginliğin bir nişanesi olan değerli taşlardan aynı zamanda bazı tıbbî uygulamalarda da yararlanmışlardır. Değerli, yarı değerli, değersiz olarak adlandırılan taşların fiziksel ve psikolojik birçok hastalığın tedavisinde kullanılması⁴ günümüzde de devam etmektedir. Cevherlerin kullanıldığı bir diğer alan da büyü uygulamalarıdır. Her kültürde uğurlu ya da uğursuz kabul edilen taşlar olduğu gibi güç edinmek, toplumda sayılan ve sevilen biri olmak, kişiler arasında sevgi ve muhabbetin artması, işlerin tez hallolması, kaza ve beladan, kötü düşlerden ve ruhlardan korunma, savaşlarda galibiyet, ticarete bereket, kişisel iç huzur ve sakinlik gibi birçok insani hususlar için kullanılmışlardır.

Tüm bunlardan ötürü insanlar için birçok anlamda önemli olan cevherlerden bahseden ilk medeniyet Antik Yunan’dır. Aristoteles’in (MÖ 384-322) *Meteorologica*’sı her ne kadar sadece cevherleri ele alan bir eser olmasa da doğada bulunan minerallerle ilgili bilimsel verileri içeren ilk eser olarak kabul edilir (Aksoy, 2018, s. 14). Theophrastos’a (MÖ 371-287) ait *De Lapidibus* (Taşlar Üzerine) ve Plinus’a (MS 23-79) ait *Naturalis Historia* (Doğa Tarihi, MS 77), Dioskorides’in (MS 40-90) *De Materia Medica*’sı, Damigeron’un *De Lapidibus*’u ve Orpheos’un *Lithika adh* eseri de cevherlerle ilgili ilk bilgilere rastlanan kaynaklardır (Demir ve Kılıç, 2003, s. 5-7).

İslâm coğrafyasındaki cevherlerle ilgili ilk eserler tercüme yoluyla meydana getirilmiştir. Grekçe, Hindî ve İrani dillere ait eserler İslâm coğrafyasında mütercimler tarafından kendi dillerine çevrilmiştir. Aristoteles’e mâl edilen *Kitâbü’l-Ahcâr*, bu dönemdeki ilk tercüme olarak kabul edilmektedir. İslâmî döneme ait ilk telif cevher-nâme Yuhanna bin Mâseveyh’in (ö. 857) *Kitâbü’l-Cevâhir ve Sıfâtihâ ve fi Eyyi Beledin Hiye ve Sıfâtihâ-Gavvâsîn ve’t-Tüccâr*’ıdır.⁵ İslâm coğrafyasının en tanınan cevher-nâme yazarı *Ezhârü’l-Efkâr fi Cevâhiri’l-Ahcâr (Kitâbü’l-Ahcâri’l-Mülûkiyye)* adlı eseriyle Tîfâşî’dir (ö. 1253). Yazmış olduğu *Tansûk-nâme-i İlhanî* adlı cevher-nâmesiyle Ebû Ca’fer Nasîrüddîn Muhammed b. Muhammed b. el-Hasen et-Tûsî (ö. 1274), kendisinden sonraki cevher-nâme yazarlarının takip ettikleri bir örnek ortaya koymuştur.

Müstakil olarak cevherlerden bahseden eserlerden önce İslâm coğrafyasında olduğu gibi farklı bilim dallarında (tıp, kimya, simya gibi) yazılmış eserler içinde cevherlerle ilgili bilgilere yer verilmiştir. Ahmed-i Bîcân’ın (ö. 1460’tan sonra) *Acâyibü’l-Mahlûkât*’ı ve *Dürr-i Mekkûn*’u, 15. yüzyılda yapılan *Acâ’ibü’l-Mahlûkât* tercümesi, Nidâî’nin (ö. 1567’den sonra) *Menâfiü’n-Nâs*’ı, Zeynelâbidîn ibn Halîl’in (ö. 1647) *Şifâ’ el-Fu’âd li-Hazreti Sultân Murâd*’ı, 17. yüzyılda yazılan bir müfredât kitabı olan Sakızlı İsa Efendi’nin (ö. 1649) *Nizâmü’l-Edviye*’si, Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın (ö. 1780) *Ma’rifet-nâme*’si, Gelibolulu Sürûrî’nin (ö. 1562) İbnü’n Nefis’in (ö. 1288) *el-Mûcezz fi’t-Tıbb* adlı eserine yaptığı şerhi⁶,

⁴ Değerli taşların tıbbî faydaları için bk. Murad, S. (2024b).

⁵ Çalışmamızda İslâm coğrafyasında yazılan cevher-nâmelerden kısaca bahsedilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Murad, S. (2024a).

⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Kaçar, M. ve Akdağ, A. (2022).

*Tercüme-i Müfredât-ı İbni Baytâr*⁷ ve *Mâ-lâ Yesa'u't-Tabîbe Cehlulu*⁸ adlı eserlerin bazı bölümleri cevherlerle ilgilidir. (Murad, 2024, s. 58).

Müstakil cevher-nâmelerin Türkçe ilk örnekleri 15. yüzyıldan sonra karşımıza çıkar. Türkçe telif ilk müstakil cevher-nâme yazarı olarak kabul edilen Muhammed b. Mahmûd-ı Şîrvânî (ö. 1438'den sonra) *Cevher-nâme* ve *Tuhfe-i Murâdî* adlı iki cevher-nâme kaleme almıştır. Tîfâşî'nin (ö. 1253) cevher-nâmesinden yararlanarak hazırladığı *Cevher-nâme* adlı eserini daha sonra genişleterek *Tuhfe-i Murâdî*'yi ortaya koymuştur (Argunşah, 1999, s. 14). Türkçe kaleme alınan ve mensur olmayan tek cevher-nâme ise Ahmed-i Bîcân'a (ö. 1460'tan sonra) aittir (Kutlar, 2001; Kara 2016). Nasîrüddîn-i Tûsî'nin meşhur cevher-nâmesi *Tansûk-nâme-i İlhânî*, 15. yüzyılda Mustafâ b. Seydî tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir (Murad, 2019). 16. yüzyılda yazılmış Yahyâ bin Muhammed Gaffârî'ye ait *Yakûtatü'l- Mehâzin fî Cevâhiri'l-Me'âdin* de Tûsî'nin *Tensûk-nâme-i İlhânî*'si ile Muhammed ibn Mansûr'un *Cevher-nâme-i Cedîd*'inden yararlanılarak yazılmış bir cevher-nâmedir (Kutlar Oğuz ve Murad, 2021, s. 458). Za'îfî'nin Farsça seçki bir cevher-nâmeden tercüme ettiği *Risâle-i Cevâhîrnâme* (Kutlar, 2005, s. 53-54), Muhammed bin Garsüddîn el-Halebî'nin *Cevher-nâme*'si (Murad, 2023), Zeynelâbidîn ibn Halîl (ö. 1647) tarafından yazılan *Risâletü'l- Cevâhir*, Ayaşlı Şâban Şîfâ'î Efendi'nin (ö. 1705) *Şifâ'iyye fî't-Tıb* adlı eseri Türkçe cevher-nâmelerden ilk akla gelenleridir.

Bahsi geçen eserler, her ne kadar telif cevher-nâmeler olsalar da yazarların ve mütercimlerin kendilerinden önce yaşamış cevher-nâme yazarlarından ve eserlerinden etkilendikleri, yararlandıkları görülmektedir. Ancak tercümelerde mütercimler, her zaman bire bir tercüme yolunu tercih etmeyip bazen yaşadıkları dönem, kültür ve toplumun rağbetine göre daha ilgi çekici buldukları ya da daha işlevsel olduğunu düşündükleri bilgileri vermeyi doğru bulmuşlardır. Bu sebeple mütercimler veya hem tercüme hem şerh yolunu tercih eden yazarlar eserlerinde eksiltmeler yaptıkları gibi bazen de ilaveler yapmışlardır.

Türk edebiyatında müellifi ve mütercimi belli olmayan cevher-nâmeler de mevcut olup yazımızda ele alacağımız cevher-nâme de mütercimi ve tercüme tarihi bilinmeyen örneklerdendir. Çalışmada öncelikle bu cevher-nâmenin eldeki tek nüshası, yapısı ve muhtevâsı hakkında bilgi verilecektir. Ardından eserin yazım ve dil özelliklerinden öne çıkan hususlara değinilerek cevher-nâmenin çeviri yazılı metni sunulacaktır.

1. Eserin Nüshası, Yapısı ve Muhtevâsı

Mütercimi meçhul bu cevher-nâmenin elimizde şimdilik tek nüshası bulunmaktadır.⁹ Eserin adı yazmanın iç kapağında iki yerde *Cevâhir-nâme* olarak sonradan yazılmıştır. Yazmanın 1a sayfasında silik olduğu için okunamayan bir mühür ile kitabın sahibi olan kişinin belirtildiği "Mekteb-i Şâir Abdullâh" ifadesi yer almaktadır. 1b sayfasında eserin adı *Risâle-i Cevâhir-nâme* olarak yazılmıştır. 17 yapraktan oluşan nüshanın her sayfasında kalın çerçeve içerisine alınmış 13 satır bulunmaktadır. Harekeli nesih hattıyla ve siyah mürekkeple yazılan bu nüshada, değerli taşların isimlerinin ilk geçtiği başlık mahiyetindeki yerler ile hâssiyet, tekâmîl ve tezyîl gibi başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Eserin sonunda H. 1124/M.1712-13 yılında istinsah edildiği kaydedilmiştir.

Eser, geleneğe uygun bir şekilde Allâh'a hamd ile Hz. Peygambere, ailesine ve sahabelere duayla başlar.

⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Küçükler P. ve Yıldız Y. (2022).

⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Murad, S., Demir Öztürk, N. ve Akdağ A. (2024).

⁹ Bu mütercimi meçhul cevher-nâme Cem Bayol beyefendi tarafından bir müzayedede satın alınarak tarafıma iletilmiştir. Kendisine bu vesileyle bir kez daha teşekkür ederim.

Ardından mütercim, Tûsî'nin Farsça cevher-nâmesinden herkesin yararlanmasını ümit ettiğini ve bu eseri kısaltarak Türkçeye tercüme ettiğini ifade eder. Mütercim, Tûsî'nin cevher-nâmesinden özetleyerek yapmış olduğu tercümesinde bazı tabiplerden alıntılar yaptığını ve Kazvî'nin *Acâyibü'l-Mahlûkât*'ından da tercümesine bazı taşların özellikleriyle ilgili bilgileri de ilave ettiğini söyler. Mütercim aynı zamanda özetlediği cevher-nâmede yer alan ancak kullanılmayan bazı ölçüleri de kendi yaşadığı dönemde kullanılan ölçülerle göre açıkladığını ifade eder. Toplam 19 cevherden (elmas, inci, firuze, panzehir taşı, bîcâde, billûr, cez', dehne, zümrüt, tavşancıl taşı (sind ukâb), akik, kehribar, lâl, lacivert, mercan, mıknaş, yakut, yeşim, sarılık (yerekan) taşı) oluşan tercümede incinin anlatıldığı kısım eksiktir ve bölüm firuze taşıyla devam eder. Tercümede cevherlerin anlatıldığı bölümler, düzenli olmamakla beraber, "hassiyet, tekml, tezyıl" alt başlıklarına ayrılmıştır. İlgili cevherin daha çok fizyolojik ve psikolojik etkileri "hâssiyet" (özellik) başlığı altında kısaca verilmiştir. Sıcak-soğuk ve kuru-yaş gibi cevherlerin mizaçlarıyla ilgili bilgiler, başka tıp âlimlerinin kitaplarından derlenerek "tekml" (tamamlama) bölümünde ele alınmıştır. Tekml alt başlıklarında çoğunlukla ilgili cevherin fizikî nitelikleri verilerek cevherin etkin özelliği, nasıl kullanılacağı ve etkin olduğu hususlar belirtilmiştir. "Tezyıl" (ilave edilen kısım) alt başlığında ise, Kazvî'nin *Acâyibü'l-Mahlûkât*'ından faydalanarak söz konusu cevherin kırılması-parçalanması halinde cevherde meydana gelebilecek değişikliklerden bahsedilmiş, parçalanmış-ufalanan cevherlerin nerelerde ve nasıl kullanılacakları anlatılmıştır. Çoğunlukla Aristoteles'ten ve meşhur âlimlerden alıntılar yapıldığı bu bölümde sıklıkla cevher-nâmelerde karşılaşılan cevherlere dair anlatılara, rivayetlere yer verilmiştir.

Elmasın anlatıldığı ilk bölümde, önce elmasa dair birkaç fiziksel özellik sıralanmıştır. Elmasın beyaz, şeffaf, kırmızı, siyah ve sarıya dönük renklerde olabileceği, elması kurşundan başka bir nesnenin kesemeyeceği ve elmasın ateşte kızdırıldıktan sonra üzerine soğuk su döküldüğünde ortaya beyaz renk çıkarsa onun yakut değerinde kıymetli bir elmas olduğunun delili olacağı söylenmiştir. Ardından "hâssiyet" başlığı altında elması üzerinde bulunduran kişinin gök gürültüsü ve yıldırımdan, kötü gözlerden korunacağı, halk içinde itibar gören, saygı duyulan biri olacağı, mesanedeki taşlardan kurtulacağı bilgileri verilmiştir. "Tekml" başlığı altında ise elmasın tabiatının soğuk ve kuru olduğu ancak bazı kişilerin sıcak olarak da nitelendirdiği yazılmıştır. Elmasın yarım dirhemnin bile insanı öldürebilecek kadar zehirli olduğu ve böyle bir durumda olan kişinin sıcak su ve yağ ile kusturulması gerektiği, elmasın ağza alınmaması gerektiği, alınırsa dişleri parçalayacağı bilgileri verilmiştir. "Tezyıl" başlığı altında ise elmasın bin parçaya bölünmesi halinde parçalarının üç köşeli olacağı ve ne kadar büyük parça olursa elmasın o kadar etkili olacağı söylenmiştir. Bunun en iyisinin nişadıyla yani amonyakla benzer renkte olduğu ifade edilmiştir. Burada elması kullanım alanları hakkında da bilgiler yer alır. Sanayi erbabının çeşitli taşları veya incileri delmek için kullandıkları aletin (miskabın) başına elmas parçası bağladıkları bilgisinden bahsedilmiştir. Ardından Aristoteles'ten İskender ile ilgili bir anlatı paylaşılır. Buna göre İskender taşların özelliklerine çok hayret edermiş. Bir gün idrar yollarında taş olan bir kişiye hekim tarafından mastaki fitiline elmas parçası yapıştırılarak uygulama yapılmış ve neticesinden taş parçalanarak dışarı atılmıştır. Bu bahisteki bir diğer rivayet de Tûsî'nin cevher-nâmesinden yapılan diğer Türkçe tercümede (Murad, 2019, s. 119-120) de yer alan elmasın parçalarını çıkartmak için madene et parçaları atılarak yırtıcı kuşlar tarafından çıkartılmasıdır. Serendîb yani günümüzdeki adıyla Sri Lanka dağları arasında yer alan elmas madenlerinden bu cevheri elde etmek için bu rivayetlerin anlatıldığı söylenmiştir. Erkek keçi kanına koyduktan sonra ateşe yaklaşıtırsa elmasın su gibi eridiği, elması yüzük yapıp taşıyan kişinin bağırsak sancısından ve mide fesadından korunduğu gibi bilgiler verilmiştir.

İkinci olarak ele alınan cevher incidir. İncinin Arapça (lü'lü') ve Farsça (mürvarîd) adları verildikten sonra cevherîler (cevher alıp satan kişiler) tarafından en makbul olanının saf, parlak ve kusursuz inci

olduğu ve ağırlığına göre incinin değerin ne kadar olacağına dair bilgiler verilmiştir. Burada dânik, miskâl ve filori gibi terimler açıklanmıştır. İncinin boyutuna, rengine ve müşterisine göre değerin değışeceğine dair bilgiler verilmiştir. Ardından incinin türleri adlarıyla birlikte verilip en iyisinin nohûdî olduğu söylenmiştir. Bu bilgilerden sonra fasıl başlığı altında inciye zarar veren haller ve nesnelere bahsedilmiştir. İnci, güneş ve ay ışığından olumsuz etkilenir ve canlılığını/parlaklığını kaybeder. Misk kokusu ve kafur kokusu da inciye zarar verir. Aynı zamanda inci, başka bir cevherle beraber saklanmamalı, nişadır (amonyak) ve sirkeden de uzak tutulmalıdır. Bu bilgilerden sonra “hâssiyyet” başlığı altında incinin ferahlatıcı macunlarla birlikte kullanıldığında kalbi güçlendirdiği, gam ve kederi dağıttığı, boğazdan kan gelmesini önlediği aktarılmış insan sağlığıyla ilgili etkilerinden bahsedilmiştir. İncinin cevher-nâmelerde ve tıp kitaplarından en çok bahsedilen faydalarından biri olan göz sağlığıyla ilgili etkisinden de söz edilmiştir. “Tekmîl” başlığında ise incinin soğuk ve kuru mizaçlı olduğu yazılmış, incinin iç huzursuzluklarına, vesveseye, psikolojik rahatsızlıklara ve kalbe iyi geldiği bilgisi tekrarlanmıştır. “Tezyîl” bölümünde Aristoteles’ten bir alıntı yapılarak incinin nasıl meydana geldiği anlatılmıştır. Bu kısım tamamlanmadan tercüme, firuze taşının anlatıldığı bölümle devam etmektedir.

Üçüncü olarak anlatılan firuzenin hangi koşullarda ve özelliklerde ne kadar kıymetinin olacağı yine ölçü birimleriyle açıklanmıştır. “Hâssiyyet” bölümünde firuzenin nazara ve göz rahatsızlıklarına iyi geldiği, gözle ilgili devalara katıldığında göze parlaklık verip uykusuzluktan kaynaklanan göz sorunlarına karşı yararlı olduğu, firuzeye bakan kişinin gününün neşe ve mutluluk içinde geçeceği, firuzeyi üzerinde taşıyan kişinin düşmanına üstün geleceği gibi bilgiler bulunmaktadır. “Tekmîl” bölümünde firuze taşının tıbbi etkilerinden ve soğuk mizaçlı olduğundan bahsedilmiştir. Cevher, akrep sokan kişiye çok az içirildiğinde bile hayvanın zehrini bertaraf etmekte ve içen kişiye asla zehir tesir etmemektedir. “Tezyîl” kısmında yine Aristoteles’ten firuze ile ilgili birtakım bilgiler aktarılır. Buna göre firuzenin iyisi hafif, mavi renkli ve güzel görünümlü olmalıdır. Firuze madeninin Horasan’da olduğu, firuzenin havanın rengine göre berrak ya da bulanık olduğu, ezilmiş parçalarının göze sürme olarak çekildiğinde göze faydalı olduğu gibi birtakım bilgiler nakledilmiştir. Başka bir alıntı da Hazreti Caferi’s-Sâdık’tan (ö. 765) yapılmıştır. Buna gör her kim firuzeden bir yüzük takarsa fakirlikten kurtulur.

Dördüncü cevher panzehir taşıdır. Beyaz, sarı ve haki renkleri bulunan bu taşın madeni Horasan’dadır. “Hâssiyyet” başlığı altında cevherin ufalandıktan sonra zehirlenmiş kişiye içirildiğinde zehrin etkisini kıracağı, yakılıp eski iltihaplı yaraya konulduğunda fayda sağlayacağı yazılmıştır. “Tekmîl” bölümünde panzehir hakkında tıp ehlinin kanaatlerine yer verilmiş, tüm zehirlere fayda sağlayan bir taş olduğu bildirilmiştir. Yine bu bölümde panzehir taşının sevdadan kaynaklanan hastalıklara fayda sağlayacağı, gül suyu ile ezilip içildiğinde uyuz illetine ve tuzlu balgam, Frenk çiçeği, dört günde bir tutan sıtmaya, tüm zehirlenmelere, sıtmalara, veba gibi birçok hastalığa faydalı olacağı söylenmiştir.

Bicâde cevherinin anlatıldığı bölümde “hâssiyyet” ve “tekmîl” alt başlıkları bulunmamaktadır. Bu bölümde ilk olarak cevherin fizikî tanımı yapılmıştır. Buna göre yakut rengine olan bu cevher, lâl taşından daha değerlidir. Yakut ile benzeyen bu cevherin farkı ateşten etkilenmesidir, yakut ise etkilenmez. “Tezyîl” kısmında diğer bölümlerde olduğu gibi yine Aristoteles’ten alıntı yapılmıştır. Buna göre bicâde taşının kırmızılığı ile yakutun kırmızılığı farklıdır. Doğu memleketlerinde madeni bulunan bu taşın yüzük yapan kişiler kötü düşler görmezlermiş ve bir kimse güneşe karşı bu taşa sürekli bakarsa gözünün nuru azalır.

Altıncı cevher olarak anlatılan billûr taşının madeninin Kışmîr’de olduğu bilgisi verildikten sonra billûrun ilk halinin tuza benzediği daha sonra sertleştiği söylenmiştir. Billûrun cevherler tarafından sahte cevher yapımında kullanıldığı bilgisi yer almaktadır. Bu taşı üstünde taşıyan kişinin kötü rüya

görmekten korunacağı ve billûrun ağızda tutulduğu takdirde susuzluğu gidereceği yazılmıştır. Yine Aristoteles'ten bilgiler aktarılmıştır. Billûr, şişenin yani camın en iyisidir; çünkü daha beyaz ve sağlamdır. Camla billûr arasındaki bir diğer fark da billûrun madende donması, camın ise madende parçalanıp sonrasında kimyasallarla bağlanmasıdır. Billûr güneşe karşı tutulduğunda yamıç özelliğe sahiptir. Billûrun dış ağrısına iyi geldiği bilgisiyse bu bölüm sonlanır.

Yedinci sırada ele alınan cez' taşının Yemen ve Sîn'de bulunduğu belirtilmiştir. En iyisi Yemen'de olanıdır. Siyah, kızıl renklere olan bu taşı üstünde taşıyan kişi dert sahibi olur. Sîn madenlerinde de bulunan bu taşın madenden çıkarılmasının oranının halkı için hoş karşılanmadığı bilgisi verilmiştir. Yine benzer bir durum Yemen halkı için de geçerli olup bu taştan yüzük yapmadıkları, bu taşı hazinelerinde bulundurmadıkları yazılmıştır. Cez' cevheriyle ilgili olumlu tek bilgi cez'le yakut cilalandığında yakuta parlaklık verdiğidir.

Dehne cevherinin anlatıldığı bölüm, cevherin iki çeşit olduğu bilgisiyse başlar. Cevherin renklerinden, bulunduğu yerlerden bahsedilir. Çoğunlukla Türkistan ve Frengistan'da madenleri bulunan bu cevher, akrep sokulan yere değdirildiğinde yani yakı gibi temas ettirildiğinde acıyı hafifletir. "Tekmîl" başlığı altında tabielerin verdiği bilgiler yer almıştır. Buna göre bu cevher gözdeki aklıgı giderir, göz ilaçlarına konulması faydalıdır. "Tezyîl" kısmında Aristoteles'ten ve Hermes'ten birtakım bilgiler aktarılmıştır. Dehne taşının (firuze taşı gibi) berraklığı ve bulanıklığı havayla alakalıdır. Ezilip çibanlar üzerine konulması yararlıdır. Üstte taşınması halinde taşıyan kişinin cinsel gücünü artırır ve ezilip baras dedikleri ciltteki alacıklara sürülürse faydalı olur.

Bir diğer cevher olan zümrüt bahsinde öncelikle zümrüdün iyisinin yeşil renkli ve parlak olduğu ve ateşe dayanıklılığı olmadığı bilgisi verilmiştir. Bal rengine çalan zümrüdün de yeşilden sonra kıymetli olduğu ancak kâni ve şalgamî cinsinin kıymetli olmadığı yazılmıştır. Cevherin üstte taşınması halinde kişiyi korkulu seslerden ve tiksintiden koruyacağı, macunlara katıldığında kalbe güç ve ferahlık vereceği ve zehirlere karşı koruyucu olduğu bilgileri yer alır. Engerek denilen zehirli yılanların gözüne karşı tutulduğunda kör edeceği de bu kısımdaki bilgilerdendir. "Tekmîl" bölümünde zümrüdün tabiatının soğuk ve kuru olduğu ve yine zehirlenmelere ve zehirli hayvan sokmalarına karşı yararlı olduğu ve yüzük olarak taşındığında sara hastalığına karşı koruyucu etkisi olduğundan söz edilmiştir. Aristoteles'ten zümrüdün boyna asıldığında sara hastalığına, vebaya, zehirli hayvan sokmalarına karşı koruyucu olduğu bilgileri nakledilmiştir.

Tavşancıl/kartal taşı denilen onuncu sıradaki cevher bahsinde bu cevherin doğumu kolaylaştırıcı etkisinden bahsedilmiştir. "Tekmîl" ve "tezyîl" bölümlerinde taşın fiziksel nitelikleri anlatılmış ve taşın bulunmasıyla ilgili bilgilere yer verilmiştir. Karakuş/kartal yuvasında bulunan bu taşın kuş tarafından bulunup yuvasına konduğu söylenmiştir. Bu taşı dilinin altına koyan kişinin düşmanına galip geleceği, dileğinin kabul olacağı bilgileriyle cevher bahsi sonlanmıştır.

On birinci sırada anlatılan akik taşının birkaç renkte olduğu ancak en kıymetlisinin sarı ve şeffaf olduğu söylendikten sonra bu cevherin birçok faydası anlatılmıştır. Akik yüzük takan kişinin düşmanına galip geldiği, hileden korunduğu, akikten yüzüğe Hud sûresinin 88. ayeti ("Başarım ancak Allah'ın yardımı iledir.") yazılırsa çok faydalı olacağı, akik yüzük taşıyan kişinin görme zayıflığının düzeleceği, kanı durdurucu etkisinin bulunduğu gibi yararlarından bahsedilmiştir. Tabiilerden alıntılarının bulunduğu "tekmîl" kısmında akik taşının mizacının soğuk ve kuru olduğu, en iyisinin Yemen'den gelen akik olduğu bilgilerinin yanında akığın fakirliği giderdiği, kalbe kuvvet verdiği bilgileri de yer almıştır. Aristoteles'ten alıntılarının bulunduğu "tezyîl" bölümünde de akığın Ürdün sahilinde bulunduğu, iyisinin sarı ve kızıl

olduğundan bahsedilmiştir. Yine bu bölümde de akikten yüzük taşıyan kişinin düşmanlıktan kaynaklanan öfkesinin dineceği ve neşeli olacağı, ezilip dişlere sürüldüğü takdirde dişlere parlaklık verip ağız kokusunu gidereceği, yakılması durumunda külünün iç sıkıntısına, göze ve kalbe iyi geleceği gibi bilgiler anlatılmıştır.

On ikinci cevher olarak anlatılan kehribar taşı, sarı ve şeffaf olup Bulgar illerinin yakınındaki denizlerde bulunur, deniz dalgalandıkça sahile çıkarmış. Özellikleri arasında kanlı ishali kesmesi ve üzerinde taşıyan kişiye faydalı olması, yakılıp yağ ile karıştırıldıktan sonra iltihaplı yaralara merhem şeklinde sürüldüğünde faydalı olacağından bahsedilmiştir. “Tekmîl” bölümünde kehribarın Rum cevizi denilen bir ağaç zımkı olduğu söylenmiştir. Bazılarına göre ise sığır derisinde bulunan tutkal gibi yapışkan bir maddedir; ancak müellife göre bu doğru değildir. Çünkü zımkı gibi nesnelerin samanı toplama özelliği yoktur. Cevher, damıtıldığında kokusu nefis dedikleri yağa benzer ve tortusu zift gibi olur. Tabiatı sıcak ve kuru olarak açıklanan kehribarın felç hastalığına, baş ağrısına, bademcik iltihabına faydalı olduğu ve kanı dindirdiği, verem hastalığına ve idrara çıkma zorluğuna iyi geldiğinden söz edilmiştir. Kehribarın bir yerde buhur edilmesi halinde vahşi hayvanları kaçırıcı özelliği vardır. Bu bahiste mütercim İbni Sinâ’dan alıntı yaparak yarım dirhem kehribarın soğuk su ile içildiği takdirde iç sıkıntısına, kan tükürmeye ve kusmaya fayda sağladığı bilgisini aktarmıştır. “Tezyîl” bölümünde tabiilerin kehribar ile ilgili verdiği bilgiler yer alır. Beyaza dönük sarı renkli bir taş olan kehribar samanı çeker ve üzerinde taşıyan kişiler için faydalıdır, kanlı çıbanlara, sarılık hastalığına yararlıdır.

Lâl taşı bahsinde ise ilk olarak cevherin nasıl ortaya çıktığı anlatılmıştır. Lâl taşının sonradan ortaya çıkan bir cevher olduğu, Bedaħşan’da yaşanan büyük bir depremden sonra dağın parçalanmasıyla lâl madenin ortaya çıktığı söylenmiştir. Lâl cevheri parlaktır, çeşitlerine göre kıymeti değişir. Dört çeşidi bulunan lâl cevherinin özellikleri arasında kötü huylu çocukların huylarını güzelleştirmesi, yüzük olarak taşındığında taşıyan kişinin azgın ve kötü düşlerden korunması ve macunlarla birlikte uygulandığında canlılığı ve güzelliği arttırması gibi özellikleri belirtilmiştir. “Tekmîl” ve “tezyîl” kısımlarında tabiilerin lâl taşının mizacını mutedil yani ılıman olarak tasvir ettikleri, lâlden yüzük taşıyan insanın kötü düşlerden korunacağı, cinsel gücü artırıcı etkisinin olduğu gibi bilgiler yer almıştır.

Cevher-nâmedeki on dördüncü taş, lacivert taşıdır. Madeni Bedaħşan’da bulunan bu cevherin iyisinin üzerinde altın renkli sarı taneler bulunur. Lacivert taşının ishal ve melankoli hastalığına, uykusuzluğa, gönül derdine iyi geldiği bilgileri verilmiştir. Tabiilerden aktarılan bilgiler içerisinde ise cevherin tabiatının sıcak ve kuru olduğu, cinsel gücü artırıcı etkisinin olduğu, sevdâvi hıltları söktürdüğü, kanı temizlediği ve kan söktürücü olduğu gibi bilgiler yer almıştır. Aristoteles’ten nakledilen bilgilerde ise lâlin, yüzük olarak taşındığında halk gözünde itibar kazanıldığı ve göze ve melankoli hastalığına fayda sağladığı belirtilmiştir.

On beşinci sırada yer alan mercan cevherinin Rum denizinin dibinde bitki gibi yetiştiği yazılmıştır. Aslı beyaz renkli olan mercan, dışarı çıktığında kırmızı olur. “Hâssiyyet” başlığı altında yer alan bilgilerden biri mercanın ferahlatıcı macunlara katıldığında kalpteki kanı temizlediği, dişlere sürüldüğünde dişleri beyazlattığı ve diş köklerini güçlendirdiği, zehirlenmiş yahut zehirli hayvanlar tarafından sokulmuş kişilere fayda sağlayacağı, idrar yollarındaki kuma ve idrara çıkma zorluğuna, kabızlığa faydalı olduğudur. En iyisinin kırmızı olan cinsi olduğu belirtilen mercanın, “tekmil” başlığı altında tabiiler tarafından ikinci derecede soğuk ve kuru bir cevher olarak nitelendirildiği bilgisi yer alır. Kanı tutucu, ferahlatıcı etkilerinin yanında aynı zamanda cinlere maruz kalanlara, gut hastalığına faydalı olduğu da verilen bilgiler arasındadır. “Tezyîl” bölümünde ağaç gibi biten beyaz ve kırmızı olan bir nesne olduğu bilgileri yinelenmekle beraber göze sürme olarak çekildiğinde kuvvet verdiği, kalbe ve idrara çıkma

zorluğuna iyi geldiği, boyunda taşınması halinde sara hastalarına, kireç gibi yakıldığında nefes darlığına faydalı olduğundan bahsedilmiştir. Mercanın birçok alanda kullanılabilecek bir cevher olduğu da ifade edilmiştir.

Mıknatıs taşıyla ilgili bölümde verilen ilk bilgi, cevherin demiri kendisine çekme özelliğidir. Umman denizinde bulunan bu cevherin demiri çekme özelliğinden ötürü oradan geçen gemilerin mih bulundurmadığı yazılmıştır. Mıknatısın en iyisi kırmızı olanıdır. Cevherin diğer özellikleri arasında ezilmiş, ufalanmış halinin içirilmesinin demir içirilen kimsenin vücudundaki demirden arınmasını sağladığı, hamile kadının ayağına bağlandığında kolaylıkla doğuracağı bilgileri yer alır. “Tekmil” ve “tezyıl” bölümlerinde ise Aristoteles’ten nakledilen bazı bilgiler verilmiştir. Mıknatısın demiri çekme özelliği yinelenirken, renginin siyah ve kızıla dönük olduğu, madenin Hint sahillerine yakın yerlerde bulunduğu nakledilmiş, daha sonra mıknatısın sarımsak ve soğan kokusundan olumsuz etkilendiği ve işlevini kaybettiği bilgisi verilmiştir. Bu durumda mıknatısın işlevinin yerine gelmesi için sirke veya genç keçi kanına konulması gerektiği söylenmiştir. Mıknatısın zehirden etkilenen kişilere fayda ettiği, eklem ağrılarına, üstte taşınmasının gut hastalığına, unutkanlığa iyi geldiği yazılmıştır. Mıknatısın zeytin yağı sürüldüğü takdirde demiri ittiği, kana konulduğunda eski haline geri döndüğü bilgisi de yer almaktadır.

On yedinci sırada yer alan cevher yakuttur. İlk olarak yakutun türlerinden bahsedilir ve hangilerinin ne kıymette olduğu hakkında bilgi verilir. En iyisi rummânî yani nar renginde kırmızı olanıdır. Yakut bölümünde Batlamyus (ö.168?) ve Birûnî’den (ö. 1061?) yakutun kıymeti hakkında bilgiler nakledilmiştir. Yakutun özellikleri arasında elmas dışındaki bütün cevherleri kesebildiği, parıltısının hiçbir cevherde bulunmadığı, üstte taşındığı takdirde vebadan koruduğu, devalara katıldığında kuvvet verici ve zehirleri kovucu etkisinin olduğu, kanı temizleyip, kan akışını hızlandırdığı gibi özelliklerinden bahsedilmiştir. “Tekmil” ve “tezyıl” bölümlerinde yakutun kırmızı, sarı, yeşil renkte üç türünün olduğu söylenmiş ve en iyi türü olan rummânî yakutun ateşten etkilenmediği ve bütün taşlardan daha ağır olduğu yazılmıştır. Karanfil ile uygulandığında kişiye güç verdiği, kalp çarpıntısına iyi geldiği, macunlara katıldığında zehirlere karşı panzehir etkisi gösterdiği, yüzük veya gerdanlık olarak kullanıldığında vebanın, ateşin ve yıldırım çarpmasının bu kişilere zarar veremeyeceği, insanların gözünde güçlü görüneceği ve suda boğulmayacağı, susuzluğu gidereceği, yakutu üstünde bulduran kişinin çektiği yayı kimsenin çekemeyeceği gibi bilgiler verilmiştir.

Yeşim taşının anlatıldığı bölüm on sekizinci sırada yer alır. Yeşim taşının siyah, beyaz ve yeşil renkte olduğu ve en iyisinin yeşil renkli olduğu bilgisi verildikten sonra cevherin gök gürültüsü ve yıldırımdan, mide sıkıntılarında insanları koruduğu, bu taşı bulduran kişinin insanlar içinde kabul gördüğü söylenmiştir. Yeşim taşının yıldırımdan koruyucu özelliğinden ötürü minarelerin başına konulduğu, nazardan, sihirden koruduğu, kanamalara, bademcik iltihabına, iç sıkıntısına iyi geldiği de verilen bilgiler arasındadır. Ayrıca taşı üstünde bulduran kişinin savaş ve kavgada düşmanına galip geleceği bilgisi Aristoteles’ten aktarılmıştır.

On dokuzuncu ve son cevher sarılık taşıdır. Sarılık taşının sarı ve siyah karışık renkli olduğu ve isminden de anlaşılacağı üzere sarılık hastalığına iyi geldiği bilgisi verilmiş ve bu cevherle ilgili hemen hemen bütün cevher-nâmlerde yer alan kırlangıç anlatısı aktarılmıştır. Buna göre sadece kırlangıç kuşu tarafından bulunabilen bu taşı elde etmek için kuşun yavrusunu sarıya boyayıp kuşun taşı bulup getirmesi beklenmiştir. Eser bu kısımda bitmektedir.

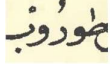

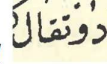
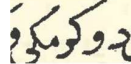

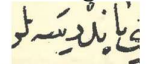
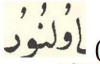

2. Yazım ve Dil Özellikleri

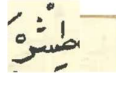
Bu bölümde *Risâle-i Cevâhir-nâme*'nin yazım ve dil özelliklerine dair öne çıkan özelliklerden bahsedilecektir. Cevher-nâmenin dili Klâsik Osmanlı Türkçesi özellikleri göstermekle beraber metinde bazı sözcüklerin Anadolu ağızlarındaki biçimlerine de rastlanmıştır. Tek nüshası olan bu cevher-nâmenin yazım özelliklerinde en dikkat çeken husus Türkçe, Arapça ve Farsça sözcüklerin yazımında sıkça yanlışlık yapılmasıdır. Bu durum müstensihin yazım konusunda çok özenli olmadığı, yazım kurallarına dikkat etmediği kanaatini oluşturmuştur. Metnin tarafımızca okunuşunda yazım hatası olarak görülen sözcükler doğru bir şekilde okunmuş, ancak mütercimim ağız özelliği yahut tercihi olduğunu düşündüğümüz bazı sözcük ve eklerin yazımına müdahale edilmemiştir. Aşağıda belli başlı yazım özelliklerine kısaca değinilerek dil özellikleri bahsinde yine öne çıkan hususlardan söz edilecektir.

2.1. Yazım Özellikleri

- Nüshada bazı sözcüklerin son ünlüleri sadece harekeyle gösterilmiştir: *ğayrı* غَايِرَا (2b/5).
- Nüshada Türkçe bazı sözcüklerin yazımında yanlışlıklar göze çarpmaktadır: *göstürmeleriyle* كَوَسُو مَلِيْبِيْ (3b/5) [göstürmeleriyle].
- Arapça ve Farsça sözcüklerin yazımında sıklıkla hata yapılmıştır: *lülî* لُولِيْ (5a/8) [lülî]; *ıķāb* عِقَابِ (3b/8) [ıķāb]; *rişāşe* رِشَاشَه (5b/12) [reşāşe]; *muḥāfızası* مِحَافِظَاسِيْ (6a/8) [muḥāfāzası]; *imrāza* اِمْرَاذَه (7a/9) [emrāza]; *İndülis* اِنْدُلِسْ (14b/3) [Endülüs-Endelüs], *mirvārīd* مِرْوَارِيْد (4a/13) [mürvārīd-mervārīd], *şılğamī* شِلْغَامِيْ (9b/9) [şelğamī-şalgamī].
- Nüshada Arapça sözcüklerin Türkçeye uygun bir şekilde imla edildiği örnekler olduğu gibi yabancı sözcüklerin yazımına bağlı kalındığı yazımlar da mevcuttur: *zehir* زَهْر (6b/3), *zehr* زَهْر (6b/3); *faķırdan* فَصْوَرْدَان (6b/10).
- Aslen şeddeli olan bazı sözcükler nüshada şeddesiz yazılmıştır: *sem* سَم (2b/13) [semm].
- Şeddesiz yazılan bazı sözcükler de şeddeli yazılmıştır: *humret* حَمْرَت (16b/5).
- Aslen hemzeli yazılan bazı sözcükler hemzesiz yazılmıştır: *ķay* كَاي (3a/2) [ķay].

2.2. Dil Özellikleri

- Klasik Osmanlı Türkçesi döneminde de sıkça karşılaşılan t-d/ṭ-d ünsüzünün yazımı, nüshada düzensizdir. t-d ünsüzlerinin birbirlerinin yerine kullanılmasında gelişmeli şekillerin yazıda gösterilmesinin ve kalıplaşmış imlânın sürdürülmesinin payı büyüktür (Timurtaş, 2005, s. 74): şurup (3a/10), dutlur (8a/11, 10a/2), dutkal (12a/9), düküremeği (12b/5).
- Klasik Osmanlı Türkçesi döneminde yuvarlak sıradan ünlü tabanlı sözcüklerde uyuma girmeyerek sürekli düz ünlülü yazılan üçüncü tekil şahıs iyelik eki +I metinde yuvarlak ünlülü bir sözcükte düzlük-yuvarlaklık uyumuna girmiştir: öη+ü+(n)e (17b/5).
- Arap harfli Türkçe metinlerde geç tarihlere kadar düzlük-yuvarlaklık uyumuna girmeyen düz sıradan ünlü tabanlı sözcükler de bile yuvarlaklığı koruyan eklerden biri olan –Dir ettirgenlik eki metinde bir kez uyuma girmiştir: *yandırsalar* (14a/13).
- Düzlük-yuvarlaklık uyumu bakımından düzensizlik en çok fiilden fiil yapan -(X)n, -(X)l, -(X)r ve isimden isim yapan +II eklerinde örneklenmiştir: *olunur* (5a/5), *olunup* (2b/1), *olundı* (2b/2), *olınan* (2b/1), *olna* (4a/7), *olınan* (4b/9); *bulunur* (11a/2), *bulunmak* (11a/7); *sürülür* (11b/10); *içürmekdür* (3a/2), *toğırur* (10b/11), *tuşlı* (7a/12), *havflu* (8b/8), *zehirlü* (10a/5), *korçulu* (13a/10).
- Metinde kırlangıç anlamında bir kez geçen *karlankaç* (17b/3) sözcüğü *Tarama Sözlüğü*'nde “karlağuş, karluğuş, karlanguş, kırlanguş” (*Tarama Sözlüğü*, ET: 12.07.2024); *Derleme Sözlüğü*'nde “karlangaç, karlanğış” şeklinde mevcuttur (*Derleme Sözlüğü*, ET: 12.07.2024), ancak metindeki *karlankaç* şekli bulunmamaktadır.
- Metinde iki kere geçen *şavuk* (2b/6, 12b/4) [soğuk] ve üç kere geçen *ıscağ* (3a/1, 3a/2) [sıcak] sözcükleri Anadolu ağızlarındaki şekilleriyle metinde yer almıştır (*Derleme Sözlüğü*, ET: 12.07.2024). *Tarama Sözlüğü*'nde ısıcak, ıssıcak şeklinde bulunan sıcak kelimesi *ıscağ* şekli mevcut değildir (*Tarama Sözlüğü*, ET: 12.07.2024). *Savuk* kullanımı ise *Tarama Sözlüğü*'nde mevcuttur (*Tarama Sözlüğü*, ET: 12.07.2024).

- Metinde dört kez bulunan “taşra (3b/9, 14b/10)” sözcüğünün *Tarama Sözlüğü*’nde bulunan “daşra, daşıra, dışra” (Tarama Sözlüğü, ET: 12.07.2024) şekillerinin dışında “tışra (3b/1, 13b/10)” olarak da iki örneği mevcuttur.

3. Çeviriyazılı Metin

Risâle-i Cevâhir-nâme

[1b] ⁽¹⁾ Bismillâhirrahmânirrahîm. ⁽²⁾ Elhamdulillâhi rabbi'l-âlemîn. Hamden yevâ fî ni'amihî ⁽³⁾ ve yükâ fî mezîde keremihî celle senâ'uhu ve 'amme nevaluhu ve lâ ilâhe ğayruhu. ⁽⁴⁾ Ve'ş-şalâtu ve's-selâmu 'ale'l-'aklî'l-evveli ve'l-cevherî'l- ⁽⁵⁾ ferdi'n-nebiyyî'l-es'ad ve'r-resûlî'l-emced Ebi'l-Kâsım ⁽⁶⁾ Muhammed ve 'alâ âlihî ve şaĥbihi'l-kirâm mâ tekerrere'l-eyyâm ve teceddede. Ammâ ⁽⁷⁾ ba'd ħadr-şinâsân-ı cevâhir-i kelâm ve vezn-dânân-ı ⁽⁸⁾ yevâkît-i merâma rûşen buyurıla ki *'ilmuke bi-şey'in ħayrun* [2a] ⁽¹⁾ *min cehlihî*¹⁰ medlûhnca ecnâs-ı cevâhirüñ ħadr u ħıymet ⁽²⁾ ve ħâşşiyet ü ma'denlerin bilmek daĥı fi'l-cümle ma'rifet ⁽³⁾ ü dirâyet 'idâdında ma'düd olduğundan nâşî ⁽⁴⁾ Naşîr-i Tûsî'nün Cevâhir-nâme nâm Fârsî muhtaşar ⁽⁵⁾ risâlesinün fâ'idesi 'âm olmak ümniyyesiyle ⁽⁶⁾ bu ħaşîr Türkî tercemeye râĥıb olup ancak ğâyet ⁽⁷⁾ muhtaşar olmaĥın ol bâbda olan aĥvâl-i ⁽⁸⁾ eţibbâyı daĥı zâmîme ile tekmîl ve merhûm Ķazvî'nün ⁽⁹⁾ makbûl-i 'âlem olan 'Acâyibi'l-Maĥlûkât nâm te'lîfinden ⁽¹⁰⁾ âti'z-zikr aĥcârüñ ba'zı keyfiyyetlerin taĥrîr ile tezyîl ⁽¹¹⁾ édüp gayr-i zâlik risâle-i mezkûrede ħâlâ müsta'mel ⁽¹²⁾ olmayan evzân zikri olmaĥıla anı daĥı bu eyyâmda ⁽¹³⁾ müte'arif olan evzân ile ta'rîf édüp ancak [2b] ⁽¹⁾ bir maĥalde işâret olınan vezn ile iktifâ vü iĥtişâr olunup bi-'avnillâhi ⁽²⁾ te'âlâ tercemeye mübâşeret olundu. Vallâhu veliyyü't-tevfîĥ ⁽³⁾

Elmâs

Beyâz ve şeffâf ve daĥı billür gibi olup sürĥ ve ⁽⁴⁾ siyâh ve şarıya mâyil olur daĥı demişlerdür. Ve anı ⁽⁵⁾ ħurşundan ğayrı nesne kesmez ve çün anı âteşde ħızduralar, ⁽⁶⁾ üzerine şavuk şü dökeler, beyâz çıĥarsa ⁽⁷⁾ bâlâ-dest a'lâ olup a'lâ yâĥût kıymetinde olur. ⁽⁸⁾

Ĥâşşiyet: Elmâsuñ ĥâmili şâ'ıĥa ve bed-naazardan emîn ⁽⁹⁾ olup ĥalâyıĥ nazarında 'azîz ola ve mükerrem olur ve meşânede ⁽¹⁰⁾ olan taşı ĥâşşiyet ile bi-iznillâhi te'âlâ def' ⁽¹¹⁾ eder.

Et-tekmîl: Eţibbâ ħavlince tabî'atı bârid ve yâbisdür ve ⁽¹²⁾ ba'zılar ĥâr demişlerdür. Cümle ĥacer maĥûlesin ħaĥ' eder, ⁽¹³⁾ ammâ kendüyi ħurşundan ğayrı nesne ħaĥ' etmez. Ve semm-i [3a] ⁽¹⁾ ħâtıldür, nişf dirhem âdemi ħatıl eder. 'İlâci, ısaĥ şü ile ⁽²⁾ ve yaĥ ile ħay' etmekdür ve inek südin ısaĥ ısaĥ içirmekdür. ⁽³⁾ Ve daĥı elmâsı aĥza almaĥ memnû'dur, zîrâ dişleri ⁽⁴⁾ pâre pâre eder.

Et-tezyîl: Elmâsı biñ pâre etseler her ⁽⁴⁾ pâresi müşelleşü'ş-şekl olur ve her ne mertebe kebîrî'l-cirm ⁽⁵⁾ olursa fi'li ziyâde olur. Ve a'lâsı nüşâdır[a] ⁽⁶⁾ ħarîb levn olandır. Ve ba'zı erbâb-ı şanâyî' taş ve incü ⁽⁷⁾ delmek için mişĥabuñ başına elmâs pekidürler. Ve Arestü ⁽⁸⁾ ĥakîmden menĥüldür ki İskender taş maĥûlesinün ⁽⁹⁾ ĥavâşşından ta'accüb ederdi. Bir vaĥt bir âdemün mecrâ-yı ⁽¹⁰⁾ bevlinde bir pâre taş turup iĥrâci mu'assir olmaĥla ⁽¹¹⁾ ĥakîmün biri, bir pâre elmâsı fetîle-i maşĥakîye yapışdurup ⁽¹²⁾ meşâneye idĥâl édince ol taş pâre pâre olup [3b] ⁽¹⁾ tışra geldi. Ol sebeb ile İskender elmâs ma'denine zafer ⁽²⁾ bulmaĥ ümîdiyle ĥaberin alup Hindüstân'da bir vâdîde olmaĥın ⁽³⁾ ol ħarafa 'azîmet ile vâdî-i

¹⁰ “Bir şey hakkında bilmen, bilmemenden daha hayırlıdır.”

mezkûra vuşûlde ‘umkına⁽⁴⁾ nazar varmaz. ‘Azîm ‘amişk ve efâ‘î ile memlû olduğı müşâhedede⁽⁵⁾ ma‘an olan ħalâyık vâdiye qarîb nüzûldan imtinâ‘ göstermeleriyle⁽⁶⁾ ħükemâ re‘yine rücû‘ édüp çäre-cû olduĝda⁽⁷⁾ ħükemânuĝ re‘yleri bu oldu ki cisimdâr laĝm pârelerin ol⁽⁸⁾ vâdiye ilĝâ edeler ki ‘uĝâb maĝülesi tuyûr inüp⁽⁹⁾ o laĝmı ekl için taşra getürdüĝce ol laĝma mülşâĝ olan⁽¹⁰⁾ elmâs pârelerin ħalâyık cem‘ étdiler. Ol sebebdür ki ekşeri⁽¹¹⁾ ufaĝ olup, kebîri ħalîldür. Vâdi-i mezkûr ħaĝĝ-ı istivâya⁽¹²⁾ qarîb Serendîb taĝları beynindedür. Bu daĝı mesmû‘dur ki⁽¹³⁾ ol taĝlar ‘azîm, yüksek, ‘âlî, üzerine çıĝmaĝa tariĝ [4a]⁽¹⁾ olmamaĝla uzun iplere laĝm pâreleri bend édüp ol kühlara⁽²⁾ qarîb yerlere bıraĝurlar. Ol luĝûmı ‘uĝâb maĝülesi tuyûr alup⁽³⁾ ekl için taĝlar üstine çıĝduĝda ol ipleri çeküp⁽⁴⁾ luĝûmı aşaaĝa getürdüĝce mülşâĝ olan elmâs pârelerin⁽⁵⁾ cem‘ éderler. İki rivâyete daĝı tevfiĝ budur ki vâdiide⁽⁶⁾ ve düz ve kûhda olup iki taraftan daĝı bu nev‘ cem‘⁽⁷⁾ olma. ‘Acâyibdendür ki elmâsi erkek keĝinünĝ ĝanına ĝoyup⁽⁸⁾ âteşe qarîb getürseler şu gibi erür. Elmâsi her kim⁽⁹⁾ ħâtem éder veyâ götürür, maĝş ve fesâd-ı mi‘deye nâfi‘dür.⁽¹⁰⁾ Bu daĝı mervîdür ki vâdi-i mezkûr ħaĝĝ-ı istivâya qarîb⁽¹¹⁾ Serendîb taĝları beyninde olup ve elmâs ol vâdiide⁽¹²⁾ Kişmîr billürî gibi ibtidâ tuz olup ba‘dehu münce mid olur.⁽¹³⁾

İncü

‘Arabî lü‘lü‘ ve Fârisî mürvârîd ile tesmiye olunur. [4b]⁽¹⁾ Cevherîler beyninde mu‘teber oldur ki bir dâne incü, şâf, âbdâr,⁽²⁾ bi‘-‘ayb olup nişf dâniĝ olursa ki dirhemünĝ altıdan⁽³⁾ biridür ve ba‘zı ĝavilde mişĝâlünĝ altıdan biridür ve ‘amme beyninde⁽⁴⁾ dirhemünĝ rub‘idur, ĝıymetde dört filori altuna deĝer.⁽⁵⁾ Filori, on altı ĝirâtdur ve mişĝâl yigirmi ĝirâtdur. Eĝer üç⁽⁶⁾ tassûc olursa ki nişf dâniĝdür, sekiz dînâra deĝer.⁽⁷⁾ Ve her ne mertebe vezinde ziyâde olursa iki ĝat ve tezâ‘uf⁽⁸⁾ ile ĝıymeti ziyâde olur. Çün nişf mişĝâl ola dört yüz⁽⁹⁾ dînâra deĝer. Zîkr olunan vezinlerden noĝşân olursa⁽¹⁰⁾ bâyi‘ ve müşterîninĝ rızâ ve ĝabûllerine mevĝûfdur. Eĝer ĝâyet⁽¹¹⁾ pâk ve bi‘-‘ayb, maĝkûk ve müdevver ve nerm-cism ve ĝüb-şûret⁽¹²⁾ olup bir mişĝâl olursa ĝıymeti biĝ dînârdur. Ammâ⁽¹³⁾ mişĝâl olup zîkr olunan şıfâtda olmaz[sa] ĝıymeti toĝuz yüz [5a]⁽¹⁾ dînâr olur, zîrâ incününĝ ĝıymeti levn ve üslûba göredür.⁽²⁾ Bu maĝûleler yek-dâne olup vezne gelür, ammâ yekdâne olmayup tesbîĝ⁽³⁾ olup ĝayta nazm olunan incü daĝı kebîr ve ŝıĝar ve reng-i⁽⁴⁾ rûyına göre ve vilâyet ve müşterîsine göre küme ile⁽⁵⁾ vezin ve mişĝâl ile fûrûĝt ve ĝarîd olunur. Şıfât⁽⁶⁾ ve nisbeti ĝoş-âb, tîz-âb, ŝekerî, âsmânî,⁽⁷⁾ ŝehvâr, ŝaĝmî, ĝulamî, ŝalĝamî, mercimeĝî, beyzî, ŝa‘îr,⁽⁸⁾ lü‘lî, fuĝâ‘î, ‘azülî, nürî, rebî‘î, miysi,⁽⁹⁾ zücâcî, noĝûdî olup cümleden a‘lâsı noĝûdî⁽¹⁰⁾ olandur, zîrâ kemâl ile ta‘bîr olunur.

Faşıl: İncününĝ⁽¹¹⁾ zararını neden olur? Evvelâ ĝarâret-i ŝems ve beden ĝarâretinden⁽¹²⁾ ĝarâveti gider ve misk râyiĝası ve kâfûr ĝoĝusı⁽¹³⁾ zarar éder ve nem-nâk mevzi‘ şuyın giderür ve sâ‘îr cevâhir [5b]⁽¹⁾ ile bir yerde olmak zarar éder ve nüşâdır ve sirkeden muĝâfaza⁽²⁾ gerekdür.

Hâşşiyet: Müferriĝ ma‘cûnlar ile olursa ĝuvvet-i dil verüp⁽³⁾ ĝam ve ĝuşsa giderür ve boĝazdan gelen ĝana mâni‘dür ve sürme⁽⁴⁾ ile ĝalt olmursa çeşmi ziyâde rûşen édüp⁽⁵⁾ veca‘ın giderür ve dilünĝ ĝanın şâf éder ve mâliĝûlyâya⁽⁶⁾ dâfi‘dür.

Et-tekmîl: Etîbbâ ĝavlince taĝî‘atı bârid ve yâbisdür. Ĥafaĝâna⁽⁷⁾ nâfi‘dür. Tefrîĝde altun gibidür, ĝam giderüp a‘zâya⁽⁸⁾ ĝuvvet verür ve veca‘-ı ĝalbi izâle éder, ĝavfdan olan⁽⁹⁾ sevdâ ve cünün ve vesveseyi giderür. Aĝızda dutmaĝ⁽¹⁰⁾ ve ma‘an götürmek za‘f-ı ĝalbe nâfi‘dür.

El-tezyîl: Arestû ĝakîm⁽¹¹⁾ ĝavlince baĝr-i muĝîĝ bahâr faşlında muĝtarib olup ĝi⁽¹²⁾ mânendi reşâşe ĝâşıl olur. Ol vaĝt ĝayvân-ı baĝrî⁽¹³⁾ gibi şâdef deryâ yüzine çıĝup ol reşâşeyi[...]

[6a]¹¹ (1)[...] bu taqdîrce on dînâr demek her biri on altı kırât⁽²⁾ olan altun demektür ve bâkî buña kıyâs olunur. Bir mişkâl⁽³⁾ pîrûze olursa kıymetde otuz filoriye deger, iki mişkâl olursa yüz elli filoriye deger. Bu dağı⁽⁴⁾ ma'lûm ola ki zamân-ı evvelde on dirhem hâlişi'l-'ayâr⁽⁵⁾ gümüş bir filori idi dëyü nakl olunur. Zıkr olınan⁽⁶⁾ evşâf ile muttaşif olmayup bed kıumaş olan pîrûzenün⁽⁷⁾ kıymeti mu'ayyen olmayup bâyi' ve müşterîninün rızâ ve kabûllerine⁽⁸⁾ mevķûfdur ve muķâfazası incü muķâfazası gibidür.

Hâşşiyet:⁽⁹⁾ Pîrûze nazar, göze fâyide édüp ve göz devâlarına⁽¹⁰⁾ dâhil olınca gözün ziyâsın ziyâde eder ve h'vâbdan⁽¹¹⁾ bîdâr olduķda pîrûze nazar edenün ol günü nişât⁽¹²⁾ ve sürür ile mürür eder ve hâmilî ekşerî düşmene ğâlib⁽¹³⁾ olur. Ve hükemâ-yı mütekaddimîn ibtidâ rü'yet-i hilâlde pîrûze **[6b]**⁽¹⁾ nazar ederler idi.

Et-tekmîl: Eţibbâ kavlince pîrûzenün tabî'atı bāriddür.⁽²⁾ 'Aķreb şoķana cüz'î saķķ olunup içürseler zehrin⁽³⁾ def' eder ve zehir vèrilen kimesneye zehir bedenine te'sîr etmezden⁽⁴⁾ aķdem içürseler zararın def' eder ve pîrûze için⁽⁵⁾ kimesneye zehir te'sîr etmez.

Et-tezyîl: Arestü kavlince pîrûze⁽⁶⁾ hafif ve kebûdî levn ve ĥasenü'l-manzar olmaķ gerek. Me'âdini⁽⁷⁾ erâzî-i Ĥorâsân'da olup şafvet ü kûdüret-i levni⁽⁸⁾ hevâ iledür. Hevâ şâf olursa şâf, mükedder olursa mükedder olur. Sîlâye olunup sürmeye ĥalt olursa göze⁽⁹⁾ nef' eder. Ĥazreti Ca'ferî's-Şâdiķ radıyallâhu 'anhudan⁽¹⁰⁾ mervîdür: "Her kim pîrûze ĥâtem ederse fakırdan emîn olur"⁽¹¹⁾ buyurmuşlar. Meger mülûke ĥâtem olmaģla münâsib degüldür, zîrâ heybetin taķlîl eder.

Bâd-zehr

Ĥacerü't-teys dağı dënür. Sefîd ve şarı⁽¹²⁾ ve ĥâkî levn olur ve ma'deni erâzî-i Ĥorâsân'da olur. **[7a]**⁽¹⁾

Hâşşiyet: Sîlâye olup zehirlenmiş kimesneye içürseler⁽²⁾ zararın def' eder. İķrâķ olunup köhne cerâĥat üzerine⁽³⁾ ķosalar nef' eder.

Et-tekmîl: Eţibbâ kavlince bâd-ı zehr bir taşdur.⁽⁴⁾ Cemî' sümümüñ zararın def' eder. Ĥıķâ memleketinden dağı⁽⁵⁾ gelür, lakin Yeni Dünyâ tarafından gelen efđalidür. Ol tarafda⁽⁶⁾ taş keķilerinün mi'desinde münce mid ve mütehaccir olur. Levni⁽⁷⁾ şarı ve kızıl beynindedür ve içinde bir çubuk vardur⁽⁸⁾ ki bu taş üstindedür, mün'aķid olur. Sevdâdan⁽⁹⁾ olan cemî' emrâza nâfi'dür. Bedeni tenķiyeden sonra⁽¹⁰⁾ her gün ol taşdan üç ĥabbe ki yigirmi dört⁽¹¹⁾ ĥabbe bir mişkâldür, gül-âb ile ezüp içilürse⁽¹²⁾ uyuzluk ve tuzlu balģam ve Fireng çiķegine ve ĥummâ-yı rib'a⁽¹³⁾ nef' i mücerredür. Maraź ve tab'a göre ğâhî olur ki otuz **[7b]**⁽¹⁾ ĥabbe kadar isti'mâl olunur. Cemî' sümümât, tã'un⁽²⁾ ve ĥummeyât ve vebâya fâyide eder. Ekşer ter ile mâddenün⁽³⁾ zehrin giderür, yâ idrâr, yâ lînet ile def' eder. Ĥarında⁽⁴⁾ olan şoģulcanı çıkarur ve süddeleri açar. Kebîr ve şaģîr.⁽⁵⁾ Kebîri enfa'dur. Nazara gelen 'acâyibü'l-maĥlûķâtta bulunmamaģla⁽⁶⁾ tezyîl olunmadı.

Bîcâde

Yâķüt levnindedür ve kıymeti la'lden⁽⁷⁾ ziyâdedür, ancak yâķüt ile bîcâde farkı yâķüt, âteşden⁽⁸⁾ müteĝayyir olmaz, bîcâde olur. Bu taşda eţibbâ kavli ve hâşşa⁽⁹⁾ olmamaģla tekmiî taķrîr olunmadı.

Et-tezyîl: Arestü kavlince⁽¹⁰⁾ bîcâde aķmer olur, lakin ĥumreti yâķüt ĥumretinün ĝayırdur.⁽¹¹⁾ Ma'deni bilâd-ı maşrıķdadur. Yigirmi arpa vezninde bîcâdeyi⁽¹²⁾ bir kimesne ĥâtem etse bed h'vâb görmez ve

¹¹ Metinde buradan itibaren "pîrûze" babına geçiliyor. 5b-6a arasında birkaç sayfa eksiktir.

feza'dan ⁽¹³⁾ emîn olur. Ammâ bir kimesne şemse muķâbil, bîcâdeye müdâvemet-i **[8a]** ⁽¹⁾ nazar êtse gözinüñ nûrî kalîl olur.

Billür

Ma'deni ⁽²⁾ Kişmîr'dedür. Anuñ evveli tuz gibi olup ba'dehu müncemid ⁽³⁾ olur, billür olur. Anı saħķ édüp sâhte cevâhir ⁽⁴⁾ maķûlesi yaparlar. Ve hâmilî bed vâķı'adan emîn olur ⁽⁵⁾ ve aģıza ķonur ise 'atşı giderür.

Et-tekmîl ve't tezyîl: ⁽⁶⁾ Arestü kavlince şîşeden bir nev'dür, ancak şîşenüñ ⁽⁷⁾ a'lâsıdur, zîrâ şîşeden beyâz ve kavîdür. ⁽⁸⁾ Ve daħı billür ma'dende mün'aķid olur, şîşe ise ma'dende ⁽⁹⁾ müteferriķ olup ba'dehu 'ilâc ile 'aķd olunur. Ve ⁽¹⁰⁾ billûra ba'zı boya ile yâķût şüretin vürürler ⁽¹¹⁾ ve âfitâba muķâbil dutılır ise hırķa ve ķav yaķar ⁽¹²⁾ ve şiddet-i ķuvvetinden fülâda çakılır ise âteş ⁽¹³⁾ çıkarur. Ve ba'zılar demişler ki veca'ı olan dişin **[8b]** ⁽¹⁾ üstine ta'lîķ olunur ise veca'in giderür.

Cez'

⁽²⁾ Yemen'de ve Şîn vilâyetinde olur. A'lâsı Yemenî'dür ⁽³⁾ ve siyâh ve sürh ve siyâh ile daħı elvân olur.

Hâşşiyet: ⁽⁴⁾ Hâmilî ğam-ġîn olur ve gerdâna ta'lîķ olursa aģzı ⁽⁵⁾ şulandurur.

Et-tekmîl ve't-tezyîl: Hâcer-i mezkûruñ Şîn tarafında ⁽⁶⁾ olan ma'denine ehl-i Şîn varmazlar ve iħrâcın ikrâh ⁽⁷⁾ ederler, zîrâ hâmilîne ğam îrâş eder ve lâbisi umûrında ⁽⁸⁾ hayr görmez ve ħavflu ħvâb görür ve bir tıfl üzerine ⁽⁹⁾ ta'lîķ olunursa aģzınun lu'âbını ve bükâ ve feza'in çok ⁽¹⁰⁾ édüp lisânı aģır olur. Ammâ ba'zı kimesne kâr édüp ⁽¹¹⁾ ma'îşeti bunun üzerine olmaģla çıkarup âher vilâyetlerde ⁽¹²⁾ bey' eder ve ehl-i Yemen hâcer-i mezkûrî hâtem etmezler ve mülûk ⁽¹³⁾ ħazînelerine almazlar, ancak saħķ olunup yâķût cilâ olunursa **[9a]** ⁽¹⁾ ħüsnin ziyâde münevver ve şeffâf eder.

Dehne

İki nev'dür. ⁽²⁾ Türş ve şîrîn olup altun ma'deninde olur. İkisi de ⁽³⁾ fülâd rengindedür ve ba'zı tãvûsî olmaģla zehebî ile ⁽⁴⁾ zikir olunur. Yeşile mâylî olup şîrînüñ ma'deni ⁽⁵⁾ Firengistân taģlarında ve türşüñ ma'deni maġrib ⁽⁶⁾ ve Türkistân semtlerinde olur.

Hâşşiyet: Ezilüp 'akreb ⁽⁷⁾ şoķduġı mevzî '[e] tîlâ olınsa veca'in def' eder. ⁽⁸⁾

Et-tekmîl: Etibbâ kavlince gözde olan beyâzı giderür ⁽⁹⁾ ve göz devâlarına ķonılrsa nef'i ziyâde olur. ⁽¹⁰⁾ Ve 'Arabîde dehne ile müsemmedür.

Et-tezyîl: Arestü kavli ⁽¹¹⁾ üzre zeberced levninde yeşil daħı olur. Hermes ħakîm ⁽¹²⁾ demişdür: Bakır ma'deninde daħı olur ve ecnâsı çokdur, ⁽¹³⁾ aña missî dërler. Hevânuñ şâflıġıyla şâf, küdüretiyile **[9b]** ⁽¹⁾ mükedder olur. Ezilüp cemî' çibanlarına ve cildüñ işlâhîçün ⁽²⁾ tîlâ olınsa nâfi'dür ve hâmilîniñ kuvvet-i bâhî ziyâde olur ⁽³⁾ ve ħak olup baraşa sürülür ise beyâzın giderür. ⁽⁴⁾

Zümürüd

Çoķdur, ammâ a'lâsı yeşile ziyâde mâylî, âbdâr ⁽⁵⁾ ve şâfî ve memsûħ olanıdır ve 'alâmeti âteşe tãķat getirmez ⁽⁶⁾ ve ednâ hâl ile şikest olur ve kıymeti sehldür. Ammâ demişlerdür ⁽⁷⁾ ki şarı balî olup vezinde bir dirhem olu[r]sa elli ⁽⁸⁾ dînâra deġer, üç dirhem olursa iki yüz dînâra. ⁽⁹⁾ Zümürüd kanî ve şalgamî

olu[r]sa bu bahâlara degmez.

Haşşiyet: Hâmili kôrquku şadâ ve diksinmeden emîn olur. Ma' cûnlara ⁽¹⁰⁾ idhâl olursa kâlbe kuvvet ve ferağ vèrür ve her ⁽¹¹⁾ kim zümürüdi saħk ve silâ[ye] édüp tenâvül éderse ⁽¹²⁾ kâlbe kuvvet vèrüp ve zehir henüz cesede münteşir **[10a]** ⁽¹⁾ olmamış ise zararın def' éder ve ef'î gözine qarşu ⁽²⁾ dutulur ise kôr éder.

Et-tekmîl: Etibbâ kavlince tabî' atı bārid ⁽³⁾ ve yābisdür. Her kim bir dāniķ ki dirhe[m]jün rub'ı veyā mişkālün ⁽⁴⁾ sūdüsüdür, zümürüdi ezüp içmiş ise aña zehir kār ⁽⁵⁾ étmez ve her nev' zehirlü cānavar bir ādemi şokmış veyā ışırmış ⁽⁶⁾ ise isti'māl étse zararın def' éder. Bir kimesne hātem ⁽⁷⁾ étse veyā ma'an taşısı şar' marazından hālās ⁽⁸⁾ olur.

Et-tezyîl: Hākīm Arestü'dan menkûldur ki zamānında hidmet ⁽⁹⁾ étdüğü pādîşāha vaşiyet éderidi ki şehzādeler ⁽¹⁰⁾ toğduķça boyunlarına zümürüdi ta'lîķ édeler tā ki şar'dan ⁽¹¹⁾ emîn olalar ve tā'ün işabet étmeye ve zehirlü hayvān ⁽¹²⁾ aña zafer bulmaya, zîrā her kim zümürüdi hātem éderse ⁽¹³⁾ zehirlü hayvān aña uğramaz. Ve yılan zümürüdi görince **[10b]** ⁽¹⁾ kôr olur ve zümürüdi kani geçene nāfi'dür, içeler ve götüreler. ⁽²⁾ Ba'zısınıñ kavlince zümürüde zeberced daħı dēnür yāhūd ikisi bir ⁽³⁾ tabî' atde ve hāşşada olmağla tefāvütleri sehildür yāhūd ⁽⁴⁾ 'Arabīde zümürüdi ismi zeberceddür. Arestü kavlince altun ⁽⁵⁾ ma'deninde hāşıl olur. Ziyāde şeffāf ve yeşildür, ammā ⁽⁶⁾ a'lāsı aħmere māyil olandır. Cemî' sümümü def' éder. Zümürüde ⁽⁷⁾ dā'im nazar, göze hīre vèrür, kan ziyādeliginden ve kan ⁽⁸⁾ ishāline nef' éder.

Sind 'uķāb

Bir taşdur ki hāmile 'avrat ⁽⁹⁾ ma'an götürür ise sühület ile vaz'-ı haml éder, zîrā ⁽¹⁰⁾ 'uķāb ki kārakuşdur, yumurtlamak vaktinde çok zaħmet ⁽¹¹⁾ çeker. Ol vakt ol taş öñine koyup āsān toğrur. ⁽¹²⁾

Et-tekmîl ve't-tezyîl: Temr-i Hindī'ye mānend bir taşdur ki taħrîķ édici ⁽¹³⁾ bir şavt hāşıl olur ki içinde bir nesne var, kıyās **[11a]** ⁽¹⁾ olmur kırıldıķda bir nesne bulunmaz. Hind tarafından gelüp ekşer ⁽²⁾ kārakuş yuvasında bulunur. 'Acebdür ki bir ādem tayr-ı ⁽³⁾ mezkûri ve yuvasını kaşd étdükde güyā bilür ki bu taş ⁽⁴⁾ içündür. Yuvasından ol taş alup aşığa şalur ⁽⁵⁾ ve her kim bu taş lisāni altına kôr ise hāşma sözde ⁽⁶⁾ ve da'vāda ġālib olup hāceti halk mābeyninde revā ⁽⁷⁾ olur ve kerkes yuvasında daħı bulunmak ihtimāli olur. ⁽⁸⁾

'Aķîķ

Birkaç levn olur. Cümleden a'lāsı şarı, ⁽⁹⁾ şeffāf ve şāfī olandır. Nef'i daħı çokdur, ancak çok ⁽¹⁰⁾ olduğundan kimesne i'tibār étmez, çok olsa bir metā', ⁽¹¹⁾ aña el az bahā vèrür. Hātemin 'aķîķ éden kimesne hāşma ⁽¹²⁾ ġālib olur ve mekr ve hīle ve bed-hālden emîn olur. ⁽¹³⁾ Ve bir kimesne 'aķîķ hātemine ¹² *وَمَا تُؤْفِقِي إِلَّا بِاللَّهِ* naķş **[11b]** ⁽¹⁾ étdürür ise çok nef'in müşāhede éder ve za'f-ı çeşmi zāyil ⁽²⁾ éder ve her cerāhatden ki kan tırma[z] aķar, üzerine vaz' ⁽³⁾ olmur ise kanın dutar ve kuvvet-i çeşmi ziyāde éder. Bu minvāl ⁽⁴⁾ üzre hāşşiyeti çokdur.

Et-tekmîl: Etibbâ kavli üzre tabî' atı ⁽⁵⁾ bārid ve yābisdür. Envā'ı çokdur. Cümleden a'lāsı Yemen'den ⁽⁶⁾ gelendür. Faķrı giderür ve kâlbe kuvvet vèrür.

Et-tezyîl: Arestü ⁽⁷⁾ kavlince daħı a'lāsı Yemen'den gelendür Erden sāhilinde daħı ⁽⁸⁾ bulunur. Pek a'lāsı

12 Hud/88: "Başarım ancak Allah'ın yardımı ilemdir."

şarı ve koyu kızıl olandur. Ol maķûle ⁽⁹⁾ ‘aķîķi hâtem éden kimesnenün ĥiddet-i ĥuşûmeti olmaz. Ve saĥķ ⁽¹⁰⁾ olnup dişlere sürilür ise pāk édüp ağız rāyihāsın ⁽¹¹⁾ daĥı giderür ve hâtem éden kimesne ekşer vaķt sürürda ⁽¹²⁾ olur. İĥrāk olnur ise küli ĥafaķān ve çeşm ve ķalbe ⁽¹³⁾ nāfi’dür. Ĥazreti Enes ibn Mālik’den (rađıyallāhu ‘anhu) rivāyet olnur **[12a]** ⁽¹⁾ ki Ĥazreti sulţān-ı enbiyā ‘aleyhi efđali’t-tahiyye... buyurmuşlardır: ⁽²⁾ “Aķîķ ile teĥattum édün ki faķrı giderür.”

Kehribā

Şarı ⁽³⁾ ve şeffāf, Bulġar vilāyetlerine ķarīb deryāda olur. ⁽⁴⁾ Deryāda mevc olduķça anı kenāra getirür.

Ĥāşşiyet: Demevî ⁽⁵⁾ ishāli dutar ve ĥāmiline nef’i vardur ve iĥrāk olnup ⁽⁶⁾ yaġ ile ĥalt ve cerāhate merhem éderlerse ziyāde nef’i ⁽⁷⁾ vardur.

Et-tekmîl: Ĥükemā-yı müteķaddimîn ķavlince cevz-i Rūmî ⁽⁸⁾ dedükleri şecerün şamġıdur ve ba’zı kimesne şıġır derisi ⁽⁹⁾ ve siġirinden dutķal gibi maşnū ‘dur demişler ve bu ķavl ⁽¹⁰⁾ ĥilāf-ı şavābdur daĥı ba’zılar demişler, zîrā samġ maķûlesinde ⁽¹¹⁾ şaman ķapmak yoķdur ve taķtîr olunduķda ⁽¹²⁾ rāyihāsı neft yaġı gibi ve dibde ķalan zift gibidür. Kehribānuġ ⁽¹³⁾ ŧabî’atı ĥār ve yābisdür. Cemî’ nāzile ve şudā’a ve sekteye **[12b]** ⁽¹⁾ ve fālice ve ĥunnāķa nafi’dür ve ne yêrden olursa ķanı keser ⁽²⁾ ve sil marāzına nāfi’dür ve menî <ve menî> aķduġını keser ve ‘usr-ı ⁽³⁾ bevli men’ éder. Bir yêrde kehribāyı buĥûr étseler ol yêrden ⁽⁴⁾ cānavar ķaçar. Ebū ‘Alî Sînā eydür: “Niş dirhem kehribā şavuķ ⁽⁵⁾ şı ile içilse ĥafaķānı ve ķan dükürmeġi ve kuşmaġı izāle ⁽⁶⁾ éder ve mi’dede olan ĥıĥları def’ éder. Maştaķî ⁽⁷⁾ ile isti’māl olınsa mi’deye ķuvvet vêrür ve zaĥîr māni’dür. ⁽⁸⁾

Et-tezyîl: Ĥükemā ķavlince kehribā beyāza māyil şarı ŧaşdur ⁽⁹⁾ belki ĥumrete māyil daĥı olur. Şamanı cezb éder ve ĥāmiline ⁽¹⁰⁾ nef’ éder ve deme vî çıbanlar ve yereķān marāzına mübtelā olan ⁽¹¹⁾ ma’an götürse nef’i olup şaferin giderür.

La’l

⁽¹²⁾ Ĥacer-i mezkûruġ zamān-ı evvelde nām ve nişānı olmayup ⁽¹³⁾ ba’dehu Bedaĥşān nām vilāyet ķurbında ‘azîm zelzele olup **[13a]** ⁽¹⁾ bir ŧaġ pāre pāre olmaġıla yêrde la’l ma’deni zuhûr étđi. ⁽²⁾ Ābdār ve şāf ve memsûĥ şeffāf olur ise ķıymeti ⁽³⁾ zümürürd-i balı gibidür ve elvānî, temrî ve ‘unnābî ve aşfer ve aĥmer ⁽⁴⁾ olur.

Ĥāşşiyet: Bir tıfl ki bed-ĥū ola, gerdānına ta’lîķ ⁽⁵⁾ olınsa ĥoş-ĥū olur ve hâtem yā ġayrı ma’an ⁽⁶⁾ götüren kimesneye iĥtilām vāķi’ olmaz ve vehm-nāķ ⁽⁷⁾ ĥvāb görmez. Ezilüp ma’cūna idĥāl olınsa ŧarāvet ⁽⁸⁾ ve ĥüsnin arturur.

Et-tekmîl ve’t-tezyîl: Eţibbā ķavlince ŧabî’atda ⁽⁹⁾ mu’tedildür. A’lāsı Bedaĥşānîdür. Yigirmi arpa vezninde ⁽¹⁰⁾ olan la’li bir âdem hâtem étse ķorķulu ĥvāb ⁽¹¹⁾ görmez ve ķuvvet-i şehvet-i cimā’ın ŧaĥrîķ éder.

Lâciverd

⁽¹²⁾ Ma’deni, Bedaĥşān’dur. A’lāsınuġ üzerinde altun gibi ⁽¹³⁾ şarı dāneler olur. Ĥoş reng olıncı ishāl **[13b]** ⁽¹⁾ ve mālîĥülyāya ve celb-i ĥvāba ve derd-i dile nāfi’dür.

Et-tekmîl: ⁽²⁾ Eţibbā ķavlince ŧabî’atı ĥār ve yābisdür. Şehvet-i cimā’ı ŧaĥrîķ ⁽³⁾ éder, sevdāvî ķana

karışmış ahlâtı sürüp çıkarur, ⁽⁴⁾ kanı şâf eder ve levni güzel eder ve hayzı idrâr eder ⁽⁵⁾ ve sigil maķûlesine sirke ile sürseler nef' eder. şerbeti ⁽⁶⁾ bir miřķâldür.

Et-tezyîl: Arestü kavlince şerîf şaşdur. Kim ki ⁽⁷⁾ hâtem éde hâlâyık gözinde 'âlî olur ve iktihâl olunursa ⁽⁸⁾ göze nef' eder ve mâlihulyâya nef' eder.

Mercân

Ma'deni ⁽⁹⁾ Rûm deryâsında olur. Deryâ қа' rında nebât gibi biter. ⁽¹⁰⁾ Aşılda beyâzdu, tışra gelince kızarur.

Hâşşiyet: Ezilüp ⁽¹¹⁾ ba'zı müferrih ma'cûnlara hâl olursa kalbün kanın ⁽¹²⁾ şâf eder ve dişlere sürseler beyâz édüp ⁽¹³⁾ kökine kuvvet vürür ve her kime zehir vürilmiş ise yâhûd **[14a]** ⁽¹⁾ zehirli cânavar ışırmış ise yarım dirhem mercânı taş ile ⁽²⁾ silâye édüp içürseler zarar-ı zehri giderür ve meşânedede olan ⁽³⁾ kuma ve zaħmet-i beyle ve kabza nâfi' dür. Ve a'lâsı ziyâde ⁽⁴⁾ sürh olundur.

Et-tekmîl: Etibbâ kavlince ikinci derecede bârid ⁽⁵⁾ ve yâbisdür. Kanı dutar ve feraħ vürür ve ba'zılar ⁽⁶⁾ demişdür ki cinn dutanuç ve nıķrîse mübtelâ olanuç ⁽⁷⁾ boynına ta'lîķ étse ol marâzdan bi-iznillâh ⁽⁸⁾ hâlâş olur.

Et-tezyîl: Aşıl mercân deryâ қа' rında şecer gibi ⁽⁹⁾ biter, sefid ve sü[r]h ve siyâh olur. Kanı dutar ve göze ⁽¹⁰⁾ kuħ olursa kuvvet vürür ve teşîf-i ruţûbât ⁽¹¹⁾ édüp kalbe kuvvet vürür, 'usr-ı beyle nef' eder ⁽¹²⁾ ve maşrû'uç gerdânına ta'lîķ olunursa nef' i zâhir ⁽¹³⁾ olur. Nüre gibi yandırısalar zıķı 'aķd eder, zibil **[14b]** ⁽¹⁾ ve müte'affin yerlere şosalar çok řan'ata lâzım olur. Ve ⁽²⁾ efđal şey' i külidür, göz devâlarına idhâl olur. ⁽³⁾ Ba'zılar demişlerdür ki Endülüs deryâsında daħı olur. ⁽⁴⁾

Mıķnâtiş

Bir şaşdur ki demüri cezb eder. Ne mertebe ⁽⁵⁾ büyük olursa ol mertebe kuvveti ziyâde olur. Ma'deni ⁽⁶⁾ 'Ummân deryâsındadır. Ol ecludür ki ol deryâda ⁽⁷⁾ devr eden gemiler miħ ile bend étmezler. A'lâsı aħmer ⁽⁸⁾ olundur.

Hâşşiyet: Bir kimesneye ezilmiş demür içürseler ⁽⁹⁾ silâyide mıķnâtiş içürürler ise ol âheni cem' ⁽¹⁰⁾ édüp şaşra getirür ve hâmile 'avratuç ayağına bend ⁽¹¹⁾ olunur ise tîzce vaz'-ı haml eder.

Et-tekmîl ve't-tezyîl: ⁽¹²⁾ Arestü kavli üzre demüri câzibdür. Esved, ĥumreye ⁽¹³⁾ mâyil levndür. Ma'deni Hind deryâsının sâhiline karîbdür. **[15a]** ⁽¹⁾ 'Acâyibdendir ki bu şaş, řarumsaķ yâ şoğan râyiħasın ⁽²⁾ alınca 'amelden kalur. Sirke yâhûd genç keçi kanına şosalar ⁽³⁾ eski řab'ına rücu' eder ve bir kimseyi zehirli âlet ⁽⁴⁾ ile mecrüh étseler merhem gibi üzerine şosalar ⁽⁵⁾ zehrün fi'lini def' eder. Ve bir kimesne üzerine ta'lîķ ⁽⁶⁾ étseler veca'-ı mefâşılı var ise nef' eder. Ammâ ⁽⁷⁾ zeyt ile tılâ olunursa demür mıķnâtişden ⁽⁸⁾ firâr eder. Zıķr olunan řana şonur ise eski hâlâne ⁽⁹⁾ rücu' eder ve ma'an řaşınmaķ nıķrîse nef' eder ⁽¹⁰⁾ ve zihni ziyâde édüp nisyânı def' eder.

Yâķût

Rummânî ⁽¹¹⁾ ve rummânîye mâyil olan a'lâsidür. Ba'dehu şırf ⁽¹²⁾ rummânî olundur, lâkin kıymetde ikisi müsavi, berâberdür.⁽¹³⁾ Ba'dehu ergüvânî ki bir miķdâr siyâha mâyildür, **[15b]** ⁽¹⁾ ba'dehu şemsî, ba'dehu 'asebîsidür ki yeşile mâyildür, ba'dehu şu'â'î ⁽²⁾ ki yarı tâvûsa müşâbihdür, ba'dehu âsmânî,

nîlgün, ⁽³⁾ ba' dehu nârencîdür. Ammâ cümleden mu' teberi rummânî ve rummânîye ⁽⁴⁾ mâylı olandur ki vezinde yarım şassûc olursa kıymeti ⁽⁵⁾ üç dînârdur. Eger şassûcdan ziyâde olursa ⁽⁶⁾ kıymeti elli dînârdur. Eger nîm dânik olursa kıymeti on ⁽⁷⁾ dînâr olur. Baţlîmûs ve Ebû Reyhân kavlleri üzre ⁽⁸⁾ sürh ve memsûh ve bî- 'ayb bir mişkâl ve murabba' ve mustatîl ⁽⁹⁾ olursa elli biñ dînâra deger. Eger bu ta' rîfde olup ⁽¹⁰⁾ bir mişkâlden ziyâde olursa bahâsı sâkıţ olup ⁽¹¹⁾ bâyi' ve müşterîniñ aĥbârına göredür.

Hâşşiyet: ⁽¹²⁾ Budur ki elmâsdan ġayrı cemî' taşları keser ve şu 'â' ı hîç ⁽¹³⁾ bir cevherde bulunmaz ve her kim ma'an götürür ise tã'ün **[16a]** ⁽¹⁾ aña işâbet étmez ve devâlara idhâl olursa kuvvet ⁽²⁾ vèrüp zehrûñ mazarratın def' éder. Qamı şâf ve ĥarâ[re]t-i ⁽³⁾ 'azîziyi ziyâde éder.

Et-tekmîl: Eţibbâ kavlınce yâkût ⁽⁴⁾ üç nev'dür: Aĥmer ve aşfar ve aĥđar. Mergüb ve maĥbûl ⁽⁵⁾ rummânî olandur. Ve hâşşa aña âteş te' şîr étmez ve cümle ⁽⁶⁾ taşlardan ağırdur. Saĥĥ olıñup qaranfil ile tenâvül ⁽⁷⁾ olıñur ise âdeme kuvvet vèrür ve yürek oynamasın ⁽⁸⁾ def' éder. Ma' cün édüp tenâvül olıñur ise cemî' ⁽⁹⁾ zehrlerüñ zararın def' édüp ziyâde feraĥ vèrür. ⁽¹⁰⁾ Yâkût ĥâtem taĥınan yâĥûd kılâde ile gerdâna ta' lîĥ ⁽¹¹⁾ éden kimesneye tã'ün ve âteş ve yıldırım işâbet ⁽¹²⁾ étmez ve ĥalkuñ gözinde heybetlü olur ve şuya ⁽¹³⁾ ġarĥ olduġı görilmemişdür. Ehl-i Hind'den **[16b]** ⁽¹⁾ mervîdür ki bir âdemde yâkût olsa ġayr zamânda çekmedüġi ⁽²⁾ kemânı yâkût kendü ile olduġı vaĥt çeker ve ġâyet ⁽³⁾ şuşamış âdem aġzına alsa 'atşı giderüp feraĥ-nâk ⁽⁴⁾ éder.

Et-tezyîl: Yâkût aşıda üç gûne olup aĥmer ⁽⁵⁾ cümleden eşrefdür. Eger içinde şiddet-i ĥumret veyâ siyâh ⁽⁶⁾ ile noĥtalar olursa üzerine âteş nefh olıñur ise ⁽⁷⁾ yaylıp ĥumretin ziyâde éder. Ammâ aşfer ziyâde âteşe ⁽⁸⁾ taĥammül éder. Aĥđaruñ âteşe taĥammülü olmayup pâre pâre olur. ⁽⁹⁾ Taĥattum éden kimseniñ umûr-ı ma' âşı sühûlet üzre ⁽¹⁰⁾ olur. Ve ba' zılardan mervîdür ki şuyuñ cümûdına ⁽¹¹⁾ mâni' dür. Kîllet-i duĥniyyet ve ġalizet-i ruţubetden âteş ⁽¹²⁾ ve ege ve sünbâde ve ġayrı hîç bir nesne aña kâr étmez. Ve ma' deni ⁽¹³⁾ bilâd-ı cenûbda ĥatt-ı istivâ tarafında olup ĥalîlü'l-vücûd-ı **[17a]** ⁽¹⁾ 'azîzdür.

Yeşm

Siyâh ve sefid ve yeşil olur. Cümleden ⁽²⁾ A' lâsı yeşile mâylı olandur.

Hâşşiyet: Her kim kendü ile ⁽³⁾ götürür ise sâ'ika ve derd-i mi' deden emîn ⁽⁴⁾ olur ve ĥalâyıĥ gözinde 'azîz ve mûkerrem olur.

Et-tekmîl: ⁽⁵⁾ Eţibbâ kavlınce yeşm ĥâmiline yıldırım işâbet étmez ve bir ⁽⁶⁾ vilâyetde yıldırım çok olursa mînâre başına yeşm ta' lîĥ ⁽⁷⁾ olıñursa bi-emrillâh şâ'ika inmez ve veca' -ı mi' de ⁽⁸⁾ için mi' de üzerine konur ise teskîn éder ve ĥâmili ⁽⁹⁾ bed-çeşmden emîn olur ve şiĥir kâr étmez ve ĥan dökene ⁽¹⁰⁾ ve yüregine ĥan dökilene içürseler fâyide éder ⁽¹¹⁾ ve ĥafaĥân ve ĥunnâĥa nâfi' dür.

Et-tezyîl: Arestü kavlınce ⁽¹²⁾ emraż-ı mi' deye nâfi'. Ve ĥacer-i ġalibe dèyü tesmiye olıñur, ⁽¹³⁾ ĥâmili ĥarb ve cidâlde ġalib olup maġlûb **[17b]** ⁽¹⁾ é[t]mek için anı mülûklar[a] kemer éderler.

Yerekân taşı

Siyâh ve şarı ⁽²⁾ ile ĥarışık levn olur.

Hâşşiyet ve't-tekmîl ve't-tezyîl: Ĥacer-i mezkûr ⁽³⁾ yerekân def'ine bir mertebe nâfi' dür ki ĥarlanĥaç yavrısın za' ferân ⁽⁴⁾ ile boyasalar gelüp anası görince fi'l-ĥâl varup ⁽⁵⁾ bu taşı getirür, yavrısınuñ öñüne ĥor, bi-emrillâhi te'âlâ ⁽⁶⁾ yavrısınuñ şarılıġı gidüp evvelki levnine rücû' éder. ⁽⁷⁾

Elĥamdulillâhi 'ale't-tamâmi'l-lif ve ĥurrire fî târiĥi erba'a ve 'işrîn (8) ve mi'e ve elf min hicreti men lehu 'izzu ve'ş-şeref.

4. Sonuç ve Değerlendirme

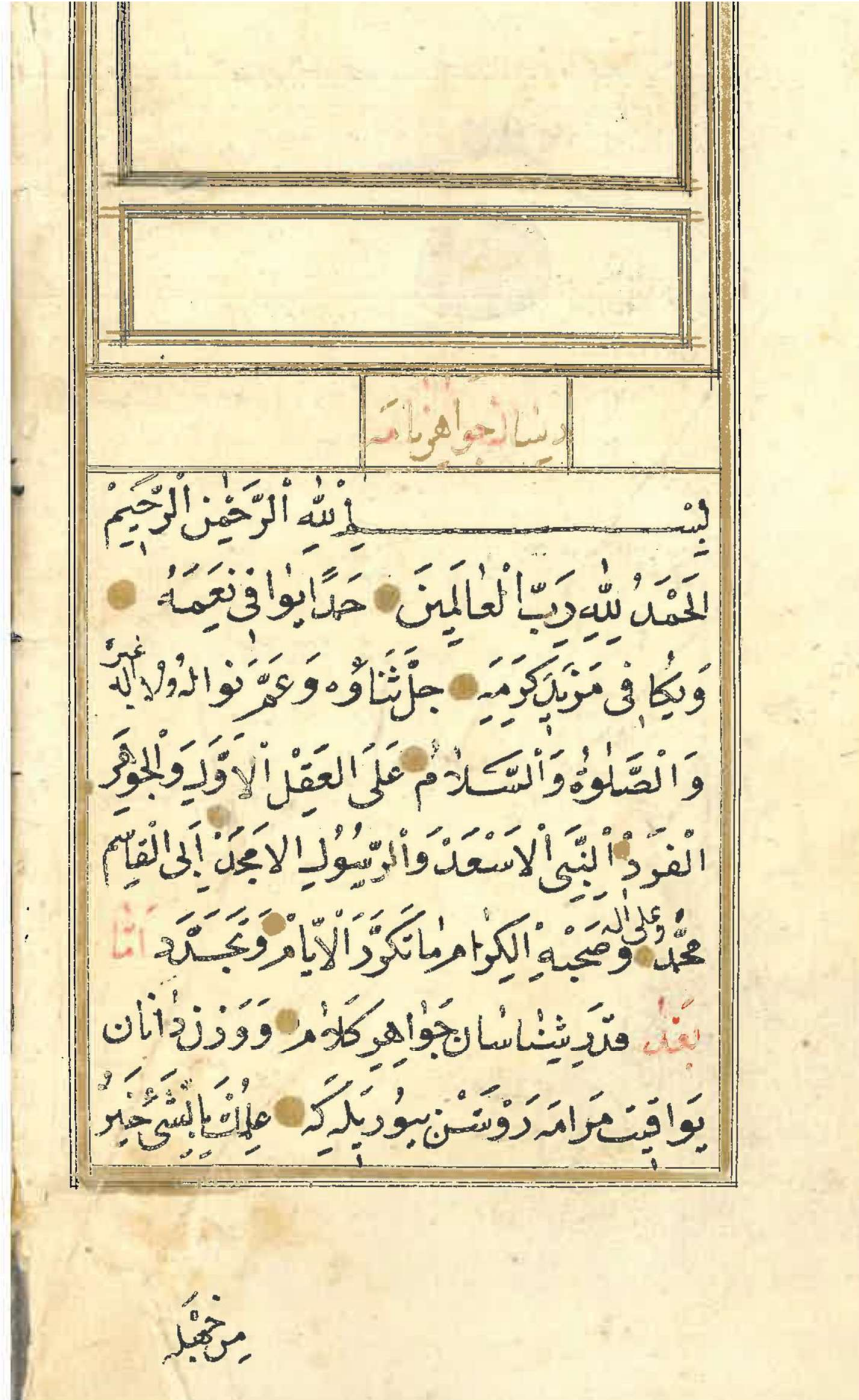
Çalışmamızda ele aldığımız eser, kimliğini belirtmeyen biri tarafından Tûsî'nin Farsça cevher-nâmesinden kısaltılarak Türkçeye tercüme edilmiştir. Ancak mütercim, Tûsî'nin eserini çevirmekle yetinmemiş ve eserde ele alınan her değerli taş için "tekmîl" başlığı altında başka tabiplerin söz konusu cevherle ilgili görüşlerini de aktarmış, "Tezyîl" başlığı altında da Kazvî'nin *Acâyibü'l-Mahlûkât*'ından konuyla ilgili başka rivayetleri de almıştır. Dolayısıyla aslında mütercim, tercüme ettiği eserin muhtevasını başka kaynaklardaki bilgilerle destekleyerek değerli taşlar hakkında derli toplu bilgiler veren yeni bir eser ortaya koymuştur. Bu yönüyle eserin yapısının telif-tercüme özelliği gösterdiğini söyleyebiliriz.

Bu cevher-nâmede toplam 19 değerli taş hakkında bilgi verilmiştir. Eserin muhtevasına bakıldığında; eserde cevher-nâmelerde yer alan bilgiler mevcut olmakla birlikte mütercimin tercümenin girişinde de belirttiği üzere bilgiler oldukça özetlenmiş, kısaltılmıştır. Eserde hakkında en ayrıntılı bilgi verilen cevher incidir. Elmas, yakut, zümrüt bahislerindeki bilgiler de cevher-nâmedeki diğer 15 cevherden daha ayrıntılı ele alınmıştır. Hakkında en az bilgi verilen cevher ise sarılık taşıdır. Cevher-nâmelerde cevherlerle ilgili anlatılan rivayet, efsanelerle sıklıkla karşılaşılır. Çalışmamıza konu olan cevher-nâme her ne kadar kısaltılarak hazırlanmış olsa da bazı cevher bölümlerinde diğer cevher-nâmelerde de bulunan anlatılara rastlanmaktadır. Elmas cevherinin ortaya çıkışı ve elde edilmesine dair anlatı bunlardan biridir. Tavşancıl taşının doğumu kolaylaştırdığı, sarılık taşının kırlangıç kuşu tarafından bulunduğu, zümrüt cevherinin engerek yılanlarının gözüne tutulduğunda onları kör ettiği gibi rivâyetler de bulunmaktadır.

Mütercimin tercümesinin girişinde de belirttiği üzere kısaltarak tercüme ettiği kaynak cevher-nâmedeki bazı ölçü birimlerini eserine almamış, bunlar yerine kendi döneminde kullanılan ölçü birimlerini tercih etmiştir. Aynı zamanda cevher-nâmede cevherlere değer biçmek için filori para biriminden de bahsedilmiştir. Mütercimin ölçülerle ilgili bu tercihi tercümeden ümit ettiği faydanın daha işlevsel olmasını amaçladığını göstermektedir. Eserde yine cevher-nâmelerde cevherlerle ilgili verilen klâsik bilgiler dışında rastlanılan cevherlerin insan sağlığındaki etkileri, hastalıkların tedavisindeki kullanımları ve birtakım büyü uygulamalarında cevherlerden ne için ve nasıl yararlandığı gibi bilgiler de bulunmaktadır. Tercüme, dil özellikleri bakımından Klâsik Osmanlı Türkçesi özelliklerinin dışına çıkmamakla birlikte mütercimin kullandığı bazı sözcüklerin ağız özelliği gösterdiğini söyleyebiliriz Klâsik cevher-nâmelerde yer alan bilgileri özet şeklinde veren bu cevher-nâme, mütercimin yaşadığı dönemde en çok rağbet görülen veya daha gerekli olduğu düşünülen bilgilerle sınırlı tutulmuştur. Cevher-nâme külliyyatı içerisinde yer alan ve cevherlerle ilgili eksiksiz bilgi veren cevher-nâmelerden biri olmasa da bilgileri özet ve sade bir dille vermesi, kendi dönemindeki faydasına odaklanması bakımından değerli kabul edilebilir.

Kaynakça

- Aksoy, G. (2018). *Aristoteles'in taşlar kitabı, kitâbu'l ahcâr li-Aristâtâtîs, inceleme-Arapça metin-çeviri-yorum*. İstanbul: Büyüyenay.
- Argunşah, M. (1999). *Muhammed b. Mahmûd-ı Şîrvânî, tuhfe-i murâdî inceleme-metin-dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Demir, R. ve Kılıç, M. (2003). Cevâhîrnâmeler ve Osmanlılar dönemi'nde yazılmış iki cevâhîrnâme. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 14 (14), 1-64.
- Kaçar, M. ve Akdağ, A. (2022). *Şerh-i mûcezz fi't-tıbb-İbnü'n-Nefis'in el-mûcezz fi't-tıbbî'nun şerhi-Gelibolulu Sürûrî*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Kara, S. (2016). Farklı nüshalar ışığında Ahmed-i Bîcân'ın manzum cevâhîrnâmesi'nin tenkitli metni. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, (56), 1105-1124.
- Kutlar, F. S. (2001). Ahmed-i Bîcân'ın manzum cevâhir-nâmesi. *Millî Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, 13 (49), 81-86.
- Kutlar, F. S. (2005). *Klasik dönem metinlerinde değerli taşlar ve risale i cevâhir-nâme*. Ankara: Öncü Kitap.
- Küçüker, P. ve Yıldız, Y. (2022). *Tercüme-i müfredât-ı İbni Baytâr-baytâr-nâme (giriş-metin-dizin-sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Murad, S. (2019). *Cevher-nâme-i Sultân Murâdî (inceleme-tenkitli metin-dizin-tıpkıbasım)*. İstanbul: DBY Yayınları.
- Murad, S. (2023). *Muhammed b. Garsüddîn Halebî-cevher-nâme (inceleme-sadeleştirilmiş metin-tıpkıbasım/çeviriyazılı metin-dizin)*. İstanbul: DBY Yayınları.
- Murad, S. (2024a). Cumhuriyet'in ilk yüzyılında cevher-nâme neşirleri ve yayınları üzerine. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 64 (1), 54-94.
- Murad, S. (2024b). Değerli taşların tıbbi faydaları hakkında cevher-nâmelerde yer alan bilgiler. M. B. Aydın (Ed.), *Nil Sarı Armağan Kitabı* içinde (ss. 293-303). İstanbul: Hayat Vakfı Yayınları.
- Murad, S., Demir Öztürk, N. ve Akdağ, A. (2024). *Tercüme-i mâ-lâ yesa'u't-tabîbe cehluhu (hekimlere gerekli bilgiler-Hasan b. Abdurrahmân)*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Kutlar Oğuz, F. S.; Murad, S. (2021). Yahyâ bin Muhammed Gaffârî'nin cevher-nâmesi yâkûtatü'l-mehâzin fi cevâhiri'l-me'âdin'e, nüshalarına ve muhtevasına Dair. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (24), 456-474.
- Timurtaş, F. K. (2005). *Eski Türkiye Türkçesi, XV. yüzyıl, gramer-metin-sözlük*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Türk Dil Kurumu/sözlükler/tarama sözlüğü-derleme sözlüğü*. 12 Temmuz 2024 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden erişildi.

و فلبه و خنقاً نافعاً و نه بردن اولوزسه قانی کسیر
 و سیل مرضیه نافعاً و منی و منک اقد و غنی کسیر و عیسر
 بولی منع ایدر بر پرده کهویای بخورایسه لو اول نبردن
 جانور چو ابو علی سینا ایدر نصف در هم کهویا صا و
 صوابله ایچسه خفصانی و قان در و کومکی و قوضه معنی
 ایدر و معده ده اولان خیطلوی دفع ایدر مضطکو
 ایدر استمال اولنسه معیده قوت پرورد و زحیر مانع
الدلیل حکما قولنج کهویا بیاضه مایل صاری طاشدر
 بلکه حموته مایل دخی اولوز صمانی جذب ایدر و حمانه
 نفع ایدر و دموی چیانلو و بر قان مرضیه مبتلا اولان
 معاکو نوزسه نفعی اولوب صغیرن کیدر **در لعل**
 چو مذکورک زمان اولده نام و نشانی اولیوب
 بعد بلخشان نام ولایت قزینده عظیم زلزله اولوز

برطاع

